

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

**Weberova protestanská etika a vznik kapitalismu v historickém
Nizozemí**

Bakalářská práce

Liesbeth Bronsema

Vedoucí práce: Mgr. Vít Klepárník, Ph.D.

Praha 2020

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 7. ledna 2020

Podpis autora: .....

Poděkování

Děkuji vedoucímu mé práce Mgr. Vítu Klepárníkovi, Ph.D. za jeho odborné rady, ochotu a čas, které věnoval konzultacím spojeným s touto bakalářskou prací.

Současně děkuji i svým rodičům za jejich materiální i psychickou podporu v období studia, a také pedagogům působícím na FHS UK, kteří ve mně ve svých hodinách vzbudili chuť k poznávání, stejně jako lásku a úctu ke vzdělání.

Obsah

<i>Úvod</i>	6
<i>Poznámka autora</i>	8
1. Geneze kapitalismu ve smyslu pracovních-výrobních vztahů	9
1.1 Úpadek středověkého obchodu a jeho obnova s příchodem nového tisíciletí	9
1.2 Těžiště se od moře přesouvá k oceánu, soukenický průmysl	10
1.3 Města a jejich společenské rozvrstvení	11
1.3.1 Zrod kupeckého stavu.....	11
1.3.2 Vznik kupeckých cechů a renesance měst.....	12
1.3.3 Centralizace výroby a postavení obchodníků ve městech.....	13
2. Náboženská situace v raně novověké Evropě	16
2.1 Evropská reformace	16
2.1.1 Důsledky reformačních hnutí.....	17
2.2 Nizozemská revoluce	18
2.2.3 Vlna ikonoklasmu.....	19
3. Max Weber o protestanské etice	21
3.1 Kalvinismus jako zdroj nové světské askeze	21
3.2 Tradicionalismus vs. moderní racionalizace	22
3.2.1 Duch kapitalismu.....	24
3.2.2 Kapitalismus ve Weberově pojetí a význam „zájmu“.....	24
3.3 Weberův způsob vyhodnocování	26
3.4 Weber a Nizozemí	27
4. Debata o protestanské etice	30
4.1 Vymezení Weberova předmětu zkoumání	30
4.2 Kritika protestanské etiky	33
4.2.1 Kalvínská predestinace a duch kapitalismu.....	34
4.3 Podpora teorie	37
4.3.1 Protestanské čtení bible jako vodítko k ekonomické prosperitě.....	38
5. Protestanská etika a rozvoj kapitalismu v Nizozemí	42
<i>Závěr</i>	46
<i>Bibliografie</i>	48
<i>Přílohy</i>	52

Úvod

Kulturní rozdíly v české a nizozemské povaze nejsou pro běžného člověka na první pohled tolik znatelné, jako při jejich porovnání s jinými, vzdálenějšími národy. Při důkladnějším sledování si však lze povšimnout mnoho odlišností projevující se skrze kulturní zvyklosti, společenské vystupování, lidské hodnoty či obecný přístup k životu. Rozdíly, které jsem (jako česká dívka s částečně nizozemskými kořeny) vždy vnímala pouze spíše implicitně, a bylo velice složité je konkrétně uchopit a popsat, našly částečně své vyjádření, když jsem se během studia setkala s teorií Maxe Webera o protestantské etice a jejím vlivu na ekonomiku.

Tématu protestantské etiky v souvislosti s Nizozemím jsem se rozhodla věnovat i proto, že se domnívám, že této oblasti nebyla v daném kontextu věnována na poli historické sociologie dostatečná pozornost. Nizozemí se geograficky nachází ve velice výhodné poloze – v srdci západní Evropy a na březích Atlantského oceánu – a historicky proto představovalo významný průsečík obchodních stezek, a tím pádem i společností, kultur, náboženských vyznání apod. Na poměrně malém prostoru tak docházelo ke kumulaci a syntéze rozličných společenských jevů, a není proto radno tuto oblast i přes její nevelkou rozlohu přehlížet.

Struktura práce je proto koncipována tak, aby i čtenář získal informace potřebné k tomu poznat, proč je důležité se tématu i dnes věnovat, a zejména proč se nabízí uvažovat v této souvislosti právě nad Nizozemskem.

Obsahem a cílem první části je proto seznámení čtenáře se základními historickými, ekonomicko-společenskými procesy, kterými Evropa (se zaměřením oblast severního nizozemského regionu) procházela od druhého tisíciletí po Kristu, a jejichž prostřednictvím došlo k vytvoření situace příznivé pro rozvoj kapitalistického ducha. Po ní následuje část věnována základnímu vývoji náboženské situace v Evropě po roce 1500. Tato kromě evropské reformace zachycuje i nizozemskou revoluci a s ní spojenou vlnu ikonoklasmu. Ve třetí kapitole jsou pak vymezeny základní pilíře původní Weberovy teorie, s nimiž je důležité se dobře seznámit pro další porozumění práci. Dále se také skrze dostupné zdroje sekundární literatury pokouším popsat Weberův vlastní zkušenosť a vztah k Nizozemí spolu se způsoby, jakými mohly jeho tamní návštěvy ovlivnit dílo pro tuto práci ústřední – studii *Protestantská etika a duch kapitalismu*.

Cílem úvodního segmentu čtvrté kapitoly, jež zachycuje diskuzi badatelů vztahujících se k teorii, je současně skutečně správně vymezit Weberovy původní výzkumné parametry. Činím tak zejména skrze studii kanadského sociologa Dennise Forcese, který zdůraznil primárně chybné pochopení Weberova stěžejního argumentu, a vyvrací v ní kauzální povahu původní teze. Prostřednictvím tohoto paradigmatu přistupuji i ke dvěma rozebíraným studiím, jež ověřují platnost teze skrze rozličné ekonomické i náboženské parametry. V poslední páté kapitole se potom pokusím vyvodit vlastní závěr o platnosti Weberovy teorie v oblasti dnešního Nizozemska, a to především na základě poznatků získaných během psaní práce.

Ústředním motivem této práce je především zhodnotit, zdali je validita Weberova argumentu natolik silná, aby byla hodná i budoucího zkoumání. Na to, a zároveň na vše výše formulované, navazuje i hlavní otázka, zdali je možné – po zhodnocení všech faktorů a správném vymezení teorie – aplikovat Weberův ústřední argument, tedy myšlenku, že protestanská pracovní etika příznivě ovlivnila rozmach moderního západního kapitalismu, na oblast Nizozemí.

Poznámka autora

Jsem si vědoma formálně odlišných významů termínů Nizozemí (výraz pro historický stát, rozprostírající se v oblasti dnešních států Beneluxu a severní Francie), Nizozemsko (název dnešního Nizozemského království) a Holandsko (shrnující název pro dvě provincie dnešního státu Nizozemska – Severní a Jižní Holandsko – nizozemsky „Holland“). V práci však ve snaze o jakousi celkovou znělost textu užívám pojmy Holandsko a Nizozemí ve stejném významu, tj. pro oblast dnešního Nizozemska, stejně tak nerozlišuji označení Nizozemci – Holanďané. Pro stejnou oblast používám i výraz „severní nizozemský region“, jelikož jako „nizozemský region“ bývá označována historická oblast dnešního Beneluxu.

Při psaní práce jsem v mnoha případech vycházela z původních, většinou anglicky psaných textů, které doposud nebyly přeloženy. Za některými výrazy, pro něž jsem v českém jazyce nenašla dokonalé vyjádření, je proto v závorce uvedena ještě původní podoba daného slova či sousloví, jak byla použita v originálním textu, tak aby si je čtenář mohl případně sám vyložit a správně pochopit. V případech vlastního překladu ponechávám také původní styl psaní textu, tj. velká písmena píšu tam, kde i autor originálního textu užil velká písmena apod.

1. Geneze kapitalismu ve smyslu pracovně-výrobních vztahů

Od 15. století se v souvislosti růstem měst se v oblasti severního Nizozemí setkáváme i s rozsáhlou urbanizací. Velké množství lidí v té době opouští prostředí venkova a s ním i práci v zemědělství, a začíná se tak ujímat pracovních příležitostí, jaké skýtá prostředí města. Až do druhé poloviny 17. století zde zároveň probíhal rapidní nárůst obyvatelstva: počet obyvatel se během tohoto období zdvojnásobil. Do roku 1570 spadalo až 90 % narůstajícího obyvatelstva do měst, čímž hodnota populace žijící ve městech překročila 45 % v celé Republice, a dokonce 90 % pouze v regionu Holandsko. Jak uvádí Jan de Vries, urbanizace šla ruku v ruce s restrukturalizací nizozemské ekonomiky (de Vries, 2000, s. 453-455).

Spojené provincie se v popisovaném období nacházely v unikátní historické ekonomicko-společenské situaci. Podle R. Hammal (2008) Nizozemsko dokázalo – navzdory nejspíše oprávněnému očekávání – vydupat z prachu dlouhé Osmdesátileté války o nezávislost celé století nevídaného ekonomického rozkvětu, které je dnes historiky po právu nazýváno „Zlatým“. Podle Hammal je tento úspěch důkazem mimořádného smyslu a nadšení pro obchod („commercial drive“), kterým Nizozemci disponují (s. 16).

Houževnatost a specifické obchodní smyšlení, které daly za vznik fungujícímu a prosperujícímu ekonomickému systému, však nejsou pouze náhodným rysem holandské národy. Počínaje zachycením přesunu hospodářské prosperity od Středozemního moře k břehům Atlantského oceánu, k němuž začalo docházet koncem druhé poloviny prvního tisíciletí našeho letopočtu, se v následujících odstavcích pokusím stručně vyložit onu složitou cestu, která vedla k tak mocnému ekonomickému rozkvětu v oblasti nizozemských provincií.

1. 1 Úpadek středověkého obchodu a jeho obnova s příchodem nového tisíciletí

Města na středomořském pobřeží římské říše představovala pro svou výhodnou polohu ideální místa pro setkávání západní a východní civilizace. Docházelo zde k míšení a předávání kultur a byla zároveň i významnými středisky starověkého a posléze středověkého obchodu. Z těchto důvodů byla oblast atraktivní i pro výbojně germánské kmeny, které sem ze severu přicházely, a pod jejichž vlivem se římská říše v 5. století postupně transformovala v germánské království (Pirenne, 1928).

Hospodářství říše sláblo pod náklady na její obranu. Noví příchozí si sice nesnažili tuto oblast kulturně zcela podmanit, avšak přinesli s sebou jisté nové naladění: Germáni nebyli zvyklí obchodovat, neznali města, a proto se jim vyhýbali. Obyvatelé měst se v důsledku nedostatečného výdělku začali přesouvat zpět do venkovských oblastí, jelikož půda zbývala jako jediný zdroj výdělku. Hospodářství směnné bylo tak nahrazeno hospodářstvím spotřebním (Mendl, 1949, s. 26-27).

Úpadek středozevního obchodu a celkového chodu antického světa byl v následujícím období ještě podtržen expanzí Islámu, jehož vliv narazil až roku 732 v byzantském Cařihradu. Touto událostí se východní svět Evropě na dlouhou dobu uzavřel a společně s ním i středozevní obchod (Pirenne, 1928, s. 26-27).

Příchod druhého tisíciletí s sebou pak přináší novou vlnu optimismu. Evropa tou dobou zaznamenala nárůst obyvatelstva způsobený zvyšujícím se hospodářským blahobytem v důsledku objevení nových zemědělských postupů, vývoji účinnějších nástrojů, pluhů atd. Přebytek produkce, který nepokryl domácí spotřebu, tak mohl posloužit k dalšímu obchodu a postupně proto dochází k jeho úplnému obnovení (van der Horst, 2005).

S přibývajícím obyvatelstvem začalo postupně docházet i k další kolonizaci kontinentu a společně se zakládáním nových osad i následnému šíření znovu objeveného obchodu. Zvláštní úlohu v tomto procesu sehrály italské Benátky. Toto město zůstalo i v době odcizení východu se západem nadále ekonomicky vázané na Cařihrad, a postupně se stalo jeho hlavním zásobitelem. Mělo tak možnost přijmout mnohé prvky z jeho vyspělejší kultury i civilizace (Pirenne, 1928).

1. 2 Těžiště se od moře přesouvá k oceánu, soukenický průmysl

Prosperita obchodu spojená s úrodností půdy vedla k mocnému růstu nových měst podél pobřeží, starých obchodních stezek, nebo toku řek, právě podél kterých se obchodníci dostávali až na sever kontinentu, který ho dále pojil se severskými státy. Invaze islámu do Evropy na přelomu tisíciletí vedla prakticky k přetřhání vazeb kontinentu se Středozevním mořem. Počátkem 12. století však byly vztahy křesťanskými plavbami opět obnoveny a Nizozemí, v němž se na malém území setkávaly toky velkých evropských řek, jakými byly Rýn, Mósa či Šelda před jejich vyústěním do moře (Pirenne, 1928), se tak stalo významnou obchodní oblastí, jelikož se zde nacházel průsečík obchodu mezi dominující Itálií a severem (Pirenne, 1929). Zároveň se v okolních městech nacházelo

mnoho hradů či jiných opevnění, v nichž se putující mohli v krušných dobách bezpečně ukrýt (van der Horst, 2005).

Nizozemsko těžilo v oblasti obchodu i z jazykové situaci v jižní části regionu (dnešní Belgie), kde se prostřednictvím valonské holandštiny setkával románský a germánský svět mimo jiné také na úrovni jazyka. Stejnou roli hrály potom pobřeží severní oblasti regionu (především Friesland), které tvořily jazykovou spojnicí mezi Germány ze severu (Skandinávie) a Germány kontinentálními Germány (Huizinga, 1968).

V té době dostaly nejdříve zejména Flandry těžít čerpat ze svých historických obchodních možností, jež byly etablovány již za vlády Karlovců, během které představovaly významného dodavatele suken. Z Flander se soukenický průmysl rozšířil i do dalších přílehlých oblastí, především do sousedního Brabantska, které se rozprostíralo v jižní části dnešního Nizozemska. Flanderská a brabantská sukna byla vyhledávána pro svou mimořádnou kvalitu, která byla mj. dána vlnou dováženou z ciziny, zejména z Anglie, díky čemuž se v tomto období rozvinul mocný námořní obchod (van der Horst, 2005). Odtud byla vlna převážena do Brugg, či později Antverp, kde docházelo k jejímu dalšímu zpracování. „Zvláštní řemeslníci vlnu čistili, česali, spřádali přízi, tkali sukno, valchovali, barvili a hotové sukno stříhali“ (Mendl, 1949, s. 42). Náročná výroba místního sukna tak vedla k vytvoření složité dělby práce mezi mnoha osobami, díky které potom látka vynikala nad ostatními „po domácku“ nebo „v rukou jednoho dělníka“ vyrobenými (Mendl, 1949, s. 42).

Od 11. století lze hovořit o zahájení „komerční revoluce“ (Seibt, 2000, s. 153). Až do tohoto období spočíval obchod mezi severem a jihem především ve výměně zboží. Postupné osídlování kontinentu však vedla k vytvoření základny surovin a materiálu na východ, zatímco vlastní řemeslná výroba se počala soustředit do střední a západní Evropy.

1. 3 Města a jejich společenské rozvrstvení

1. 3. 1 Zrod kupeckého stavu

Jak bylo popsáno výše, hospodářské půdy bylo počátkem nového tisíciletí nedostatek a z toho důvodu docházelo k migraci velkého množství obyvatelstva. Stávalo se stále častějším jevem, že se lidé rozhodli pro potulný život, během něhož žili v podstatě ze dne na den, tu z milodarů klášterů, tu se nechávali najímat na sezónní práce či v době války

bojovali za žold, někteří se nezdráhali krádeží a loupeží. Právě z této skupiny se postupně během 10. století vyvinul stav kupců (Pirenne, 1928, s. 94).

U takových lidí se však obecně setkáváme se společnými osobnostními rysy, které napomohly ke zrodu kupeckého stavu. Nejdříve se jednalo o jedince, kteří se rozhodli pro relativně dobrodružný styl života, a dá se tudíž předpokládat, že byli do jisté míry otevření novým zážitkům či učením se novým věcem, např. cizím jazykům, poznávání nových lidí (což mohlo vést k vytvoření dobrých kontaktů v oblastech, v nichž se pohybovali). Díky svému „cestování“ získávali vhled do jiných kultur a společenského řádu jednotlivých území, na základě čehož se stávali přizpůsobivější náhodným změnám atp. Tito zprvu potulující se pocestní přirozeně vyhledávali místa, kde se vyskytovalo větší množství lidí, kteří jim skýtali vyšší šanci potenciálního výdělků. Směřovali tudíž zejména na poutě, do přístavů či na týdenní i výroční trhy, kde se nechávali najímat jako námořníci, lodníci, vykladači či nakladači zboží apod. a ti bystří a chytří z nich potom občas v příznivé situaci využili svůj potenciál, tedy především sociální a kulturní kapitál při distribuci tehdy často nedostupného zboží, jehož cenu díky velkému přehledu dobře znali, a nenechali si pak ujít často nemalý zisk. Jinými slovy měli tzv. obchodního ducha. Tak z původní nuzné vrstvy potulných chudáků postupně vznikla vrstva městských zbohatlíků (Pirenne, 1928, s. 94-95).

1. 3. 2 Vznik kupeckých cechů a renesance měst

Úspěch jednotlivce se však odvíjel od jeho příslušnosti k vícečlenné skupině. Při sjednocení do tzv. čtyř disponovali pak vyšším objemem společného majetku a mohli tak nakoupit cennější zboží. Zároveň byli společně schopni zboží lépe ochraňovat. Pro dosažení vyššího zisku podnikali proto kupci dlouhé cesty, jelikož čím delší byla vzdálenost prodávaného zboží od místa jeho prodeje, tím stoupala i jeho cena. Hospodářství středověku se tak neslo především v duchu „velkého obchodu“, tedy obchodu na velké vzdálenosti (Pirenne, 1928, s. 97-99).

Tento scénář se podle Pirenneho (1929) odehrál i v případě obchodování v Nizozemí. Předpokladem pro fungování dálkového obchodu se stal právě systém jednotlivých kupeckých čet, jimž se postupem času začalo v oblasti severní Evropy říkat „gildy“, „hanzy“, v románských zemích zase „frairies“, „charités“, „compagnies“ (Pirenne, 1928, s. 98). S rozmachem dálkového obchodu zároveň u kupců vznikla nová potřeba mít si své peníze kam bezpečně uložit nebo naopak kde si je půjčit či je směnit. Tak začali do

jejich kruhů pronikat i bankéři a směnárníci (Seibt, 2000, s. 155). I za těmito účely se kupci postupně začali usazovat v místech s výhodnou polohou, která jim skýtala možnost svůj majetek dobře uschovat. Obnova starých a vznik nových měst tedy částečně koreloval s renesancí obchodu (Pirenne, 1928).

Na tomto místě se hodí zmínit, že města, která původně vznikala jako kupecké osady okolo původních hradebních opevnění, nesla na rozdíl od starých pevnosti název „nový hrad“, neboli nový „burgus“. Podle tohoto pojmu byli také obyvatelé kupeckých měst zprvu označováni jako „burgenses“, či „bourgeois“ (Pirenne, 1928). Stejně tak pojem „stad“ v nizozemštině a jeho obdobné výrazy v jiných jazycích, kterým se města následně začala nazývat, označoval ono nové společenské zřízení, místo nového životního způsobu (Seibt, 2000, s. 151).

Nevšedním případem byly provincie i z podstaty jejich politického zřízení. Na území Evropy, kde tou dobou byla nejrozšířenější formou vlády stále monarchie, dokázaly své postavení republiky dobře ekonomicky zužitkovat. Zatímco aristokratičtí vlastníci zemědělské půdy se do politické vlády příliš nevměšovali, dohled nad státními záležitostmi se tak dostal do rukou městské oligarchie, která byla zastoupena především členy regentské rady, tedy bohatých obchodníků (van der Horst, 2005).

Ti zprvu bohatli především prostřednictvím dálkového obchodu. Rozsáhlá síť kanálů, která je dodnes pro Nizozemsko specifikem, byla budována právě v době obchodního rozkvětu. Kanály často vedly až k obchodníkům domů a zároveň usnadňovali jejich vlastní pohyb, a sloužily dobře i při stěhování do měst. Někteří z těchto movitých měšťanů se postupně začali věnovat průmyslovému podnikání a další část naopak angažovat v úřednických funkcích a záležitostech. Regenti se od běžného městského obyvatelstva lišili právem vykonávat místní správu. Silný obchod a ekonomická prosperita se tak stala pro vládnoucí třídu jednou z hlavních hodnot. Došlo k propojení obchodní činnosti a vlády státu (Besamusca, Verhel, 2010, s. 101).

1. 3. 3 Centralizace výroby a postavení obchodníků ve městech

Jak bylo již popsáno výše, současně se zmíněnou urbanizací, a zároveň s důrazem na vnitrostátní i mezinárodní obchod, začalo docházet ke zřizování organizací, tzv. cechů, gild, za účelem lepší organizace a ochrany obchodu. Ze spolků se postupně vydělovali úspěšnější jednotlivci, kteří se odlišovali ve způsobu dalšího investování nahromaděného kapitálu. U obchodníků se poprvé setkáváme s rozdílným nakládáním s nabytým

bohatstvím. Díky tomu, že v čele Spojených nizozemských provincií již nestáli aristokratičtí vlastníci půdy, nýbrž bohatí měšťané, došlo k tomu, že vlastnictví pozemků přestalo být předpokladem pro určitý sociální status. Došlo tedy k posunu společenských měřítek, a tím i individuálních hodnot. Měštští obchodníci tak mohli své bohatství investovat i do jiných oblastí, než jakými byla půda, tedy např. do dalšího podnikání (Hammal, 2008, s. 17).

Růst obchodu byl přímo napojen na průmyslovou výrobu, jež se postupně začala centralizovat okolo měst. Tím se snížily náklady na výrobu, čímž se více zefektivizovala a zároveň zásobování tamních oblastí se stalo jednodušší. V Nizozemí docházelo k nárůstu městské aglomerace ve dvou oblastech, a sice v povodí řek Šeldy a Mázy (Pirenne, 1929). Dlouhodobé tradici a neutuchajícímu úspěchu se těšila např. soukenická výroba, a právě ta se často stávala objektem zájmu nově se objevujících podnikatelů. Bohatí kupci začali zaměstnávat velký počet tkalců, valchařů a dalších řemeslníků. Takový systém domácího průmyslu se stal předstupněm manufakturní výroby. Podle Bedřicha Mendla se zatím sice nejedná o „průmyslový kapitalismus, ale byly to již počátky kapitalismu obchodního“ (Mendl, 1949, s. 55).

Pro podnikání si obchodníci nicméně již v předchozím období vytvořili poměrně příznivé podmínky: vzhledem k tomu, že obchodní činnost představovala i pro vrchnost značný zisk (za prodávané zboží si účtovala vysoké tranzitní poplatky), tak kupecké komuny dosáhly mnohých opatření, která obchodu prospívala (van der Horst, 2005). Zásadním bylo například zavedení tzv. práva trhu, tedy svobody přivezení a prodeje zboží v danou dobu na stanoveném místě, nebo také právo míle, které řemeslníkům zaručovalo, že se v okruhu jedné míle nikdo nebude věnovat stejné živnosti (Mendl, 1949, s. 45).

Vnitřní samospráva kupeckých sdružení, která se postupně začala také soustředit okolo měst, znamenala zároveň první krok k samosprávě městské. Vedle povolení k opevnění se mezi další požadavky standardně řadil požadavek vlastního soudu, samosprávy včetně pevně vymezených pravomocí panovníka. Od 11. století tak čelní představitelé těchto spolků zastávali v podstatě funkce tamních úředníků. Společným jmenovatelem nového práva byla idea svobody, která se stala znakem občana města (Pirenne, 1928). V případě Nizozemí lze o prvním městě hovořit ve 13. století, kdy při dolním toku řeky Waal rozvinul výdělečný obchod s flanderským sukrem (van der Horst, 2005).

Statut svobodných měšťanů ovšem zpočátku náležel pouze kupcům – ani nově přicházející řemeslníci se z tradičního selského poddanství, které bylo i nadále dědičně

přenášeno, nevymanili (Seibt, 2000, 158). Kupci však svým svobodným životním přístupem položili základ městského života, který se stejně jako obchod časem rozvíjel v podmínkách osobní svobody (Pirenne, 1929).

Obchod a řemesla ve městech tak během středověku získala privilegia potřebná pro další rozvoj. Z prosperity měst přirozeně těžily i okolní vesnice. Jakmile venkovští obyvatelé objevili možnost vyššího zisku, plynoucí z obchodu s městem, začali rozšiřovat zemědělskou produkci i řemeslnou výrobu. Měnilo se hospodářské smýšlení: venkované díky obchodu dostali poprvé možnost zlepšit svou životní úroveň, nikoliv pouze uspokojovat svou denní spotřebu. Vzkvétající venkovská řemesla tak začátkem novověku začala svou řemeslnou činností konkurovat městům. Na rozdíl od nich nepodléhala regulím kupeckých spolků či městskému právu a kdokoli měl tak možnost libovolně pracovat, stejně jako zaměstnávat libovolný počet pracovníků (Mendl, 1949, s. 55).

Měřítkem sociální statusu byl také například výkon manuální práce (Seibt, 2000, s. 146). Podle nizozemského autora Maartena Praka (2010) lze pokrokovou situaci nizozemských provincií doložit především na podílu obyvatelstva rozložení pracovních sil. Zatímco tradiční ekonomické systémy se vyznačovaly vysokým podílem obyvatelstva v zemědělství, účast na průmyslu či obchodu je naopak dokladem nastupující modernity. Právě Nizozemí jednou z prvních oblastí, kde k takovému jevu dochází. Zatímco v Anglii koncem 17. století představoval podíl obyvatelstva zaměstnaného v jiném než zemědělském sektoru pouze 45 %, v Republice spojených provincií šlo až o 60 %. Zatímco většina evropských ekonomik počátkem novověku procházela obdobím stagnace, nizozemské hospodářství zažívalo nebývalý rozkvět. Příjem státu v přepočtu na osobu vzrostl během tohoto období o 50 % (Prak in Besamusca, Verheul, 2010, s. 97).

2. Náboženská situace v raně novověké Evropě

Weberova teorie se společností dotýká vedle oblasti ekonomiky především na úrovni náboženství. Podstatou následujícího úseku je proto seznámit čtenáře se situací, která v Evropě během několika staletí pozvolně nastala. Jedná se pouze o obecný historický výklad událostí a procesů, které k takovému vývoji vedly, o kterých se domnívám, že je nutné v rámci této práce aspoň stručně zohlednit. Otázkám věroučné povahy, jež se vztahují k jednotlivým vyznáním, a které jsou pro účely této práce zásadní, se budu věnovat ve čtvrté kapitole, věnované jednotlivým studiím Weberovy teorie, které se jí zabývají právě z náboženského hlediska.

2. 1 Evropská reformace

Katolická církev byla počátkem 16. století kritizována za přílišné zesvětštění, které se běžného lidu dotýkalo především skrze obchod s odpustky, tedy doslovné „vykoupení se“ z božího trestu prostřednictvím úplaty církve. Jinými slovy se církev jednoduše dovolila vstoupit mezi člověka a Boha¹ a „vytvořila hierarchii s papežem v čele“, která se navíc „smísila s papežskou mocí“ a dokonce jako světská moc sama vystupovala (Dülmen, 2006, s. 31). Ačkoliv se snahy o reformu instituce objevovaly již v dobách předcházejících (např. Jan Viklef, Jan Hus), tak skutečného úspěchu se hnutí dočkalo až s příchodem německého kazatele Martina Luthera.

Došlo k tomu hned z několika důvodů: příznivci reformace se stalo mnoho vzdělaných kazatelů, kteří byli původní křesťanské myšlenky schopni přenést do jazyka lidu, pro který se tím staly bližší. Reformační učení se dále stalo dostupnější s vynálezem knihtisku. Příznivý dopad pak měla také atmosféra měst, jejichž obyvatelstvo slyšelo na důraz na individuální rozhodování, kterým hnutí odpovídalo na jejich úsilí po obecní autonomii (Dülmen, 2006).

Základním pilířem reformačního učení představoval především návrat k Písmu, s nímž se pojila možnost vlastního výkladu bible a princip „všeobecného kněžství“, který zbavil církevní představitele jejich nadřazené pozice jediných legitimně oprávněných vykladačů slova božího a církve jako poskytovatele spásy, skrze různé formy svátostí.

---

¹ Slovo „Bůh“ píšu s velkým B, jelikož mluvím o jediném křesťanském Bohu. Přídavná jména z tohoto slova odvozená píšu již s malým písmenem.

Jediné, co skutečně nově stálo mezi věřícím a Bohem, bylo Slovo a víra v jeho poselství (Dülmen, 2006).

Významnou se vedle německé reformace stala i reformace švýcarská. Zhruba ve stejné době začal ve švýcarském Curychu reformační učení kázat tamní humanistický teolog Ulrich Zwingli. Na jeho myšlenky později v Ženevě navázal původem francouzský teolog Jan Kalvín, jehož učení lze nazvat s protestanských nauk tím nejradikálnějším. Individuální výklad Písma² se pro něj stal zcela absolutním a jakékoliv i tradiční podoby křesťanských obřadů se pro něj staly „symbolickou vzpomínkou“ (Štěpánek, 2018, s. 26), čímž se spoluúčast člověka na vlastní spáse ještě zúžil. To vše vedlo k ucelení víry v predestinaci, tedy představě, že osud každého je předem předurčen a člověk se na jeho směřování žádným způsobem nemůže podílet. Současně však připouštěli, že vyhlídku na osobní spásu lze posuzovat skrze výsledků vlastního pozemského snažení (Štěpánek, 2018).

Ve vztahu k tehdejší katolické církvi byly všechny reformační proudy jednotné. Lišily se však ve svém přístupu k Písmu. Zatímco pro Luthera byla souborem duchovní nauky, ve švýcarské reformaci představovala i návod k praktickému každodennímu životu. Co v ní nebylo řečeno, nebylo ani povoleno. Tento radikální výklad a celkový přístup k bibli vedl ve švýcarské doktríně mimo jiné k rozvoji hluboké askeze, redukci svátostí i všech okázalých prvků (Tomkins, 2009).

2. 1. 1 Důsledky reformačních hnutí

Reformační snahy zaznamenaly na území Evropy úspěch v různé míře. Luterská nauka se dále šířila do severní části kontinentu, do zemí jako Švédsko a Finsko, které tou dobou spadaly pod dánskou nadvládu, dále také Prusko a některá města ve východním Pobaltí (např. Tallin, Riga) nebo veskrze katolickém Polsku (Poznaň, Toruň). Dosah kalvinistické doktríny byl také široký, avšak s výjimkou Holandska³ v žádném státě nedosáhla náboženské převahy. Jejím vyznavačům se v některých oblastech dostalo speciálního názvu – francouzskými zástupci byli tzv. hugenoti, v Anglii zase kalvinisté nesli označení puritáni (Štěpánek, 2018, s. 26-27).

² Písmo, na rozdíl od bible, píšu s velkým počátečním písmenem. Rozhodla jsem se tak proto, že ačkoliv oba pojmy označují formálně to samé, tj. soubor textů křesťanského kánonu, jež dohromady tvoří základní knihu křesťanského náboženství, tak výraz „Písmo“ užívám v případě, že jím chci označit podstatu, obsah křesťanského učení spíše než hmotnou knihu. Účelem je zároveň i bezprostředně správné pochopení slova.

³ V severní části nizozemského regionu tvořili ortodoxní kalvinisté až 70 % celkového obyvatelstva (Hyma, 1938, s. 343).

Katolická církev v jednotlivých oblastech Evropy přistupovala k reformačním impulsům odlišně. Již od středověku se pokoušela o nápravu některých svých vnitřních nedostatků – v 16. století lze takové snahy sledovat především v Itálii a Španělsku (Štěpánek, 2018). Tyto země se však myšlenkám reformace víceméně uzavřely a proti „kacířskému“ protestantismu postupně vytvořily vlastní obranný aparát ve formě inkvizice⁴. Tradiční katolické pojetí bylo šířeno i v „subtilnější“ podobě, a to skrze působení přesvědčených mnišských řádů, jakými byly např. kapucíni, barnabité, milosrdní bratři, ale především řád Tovaryšstva Ježíšova neboli jezuité (Říčan, 1948).

2. 2 Nizozemská revoluce

Nizozemská území připadla v 16. století pod nadvládu španělské větve Habsburků, která byla silně katolicky založena. Jejich jižní oblasti obývali románští Valoni, mezi kterými převažovala zchudlá venkovská šlechta, jež z velké části zůstala věrná katolickému vyznání. Sever byl oproti jihu urbanizovanější a podnikavému bohatému měšťanstvu germánských Vlámů naopak přicházely vhod kalvinistické myšlenky o sebeurčení. V tomto období bylo Nizozemí ekonomickým centrem Evropy – více než 50 % světového obchodu procházelo Rotterdamem a Antverpami a tato oblast tak byla tudíž velice cenná (Štěpánek, 2018, s. 36).

V době, kdy Evropou procházely rozličné proudy vyznání, kdy byla zmítána náboženskými konflikty, na některých území se etablovala nová protestanská víra a na jiných převládaly protireformační snahy o reformaci, se moc nad španělským impériem dostala do rukou Filipa II., ortodoxního katolíka. Zatímco v předchozím období měly nizozemské provincie vlastní samosprávu a jako celek byly řízeny Generálními stavy, Státní radou a generálními místodržícími a o vnitřních záležitostech si jednotlivé provincie rozhodovaly samy, náboženská politika Madridu prosazovala zcela jiné uspořádání. Filip II. usiloval o vytvoření centrální správy s jednotným (katolickým) náboženstvím. Proti těmto snahám o upevnění katolicismu a novému uspořádání se nizozemské provincie postavily na odpor, do jehož čela se v roce 1566 postavil princ Vilém Oranžský. Tato vlna protestů vyvolala na území dlouhodobý konflikt, který nakonec vyústil k politické emancipaci severních nizozemských provincií (van der Horst, 2005).

---

⁴ Inkvizice je právní instituce, která se s herezí vypořádávala prostřednictvím vyšetřování v otázkách víry a mravů a násilně bojovala proti nekatolickým knihám. Její součástí byly i katolické misie prováděné tzv. dragouny, jejichž prostřednictvím měla být křesťanům umožněna účast na milosti církve.

Jednotlivé události a milníky protestu v Nizozemí nejsou pro téma této práce nijak zásadní, nebudu se jimi proto podrobněji zabývat. Důležitá je však povaha konfliktu, jenž původně začal jako politický, ale během kterého se společným jmenovatelem soupeření mezi španělskými katolíky na straně jedné a kalvinistickými povstanci v Nizozemí na straně druhé, stalo právě vyznání „Sepětí zbožnosti a nacionalismu“, které tvořilo základ španělské identity, nejspíše neslo podíl na úpadku španělské moci, pro níž „vzbouřenci byli kacíři a kacíři vzbouřenci“ (MacKenney, 2001, s. 321). Díky tomu došlo pravděpodobně k pevnějšímu stmelení protivníků španělské nadvlády v Nizozemí, kteří by se bez něj nikdy nespojili. Realizace novodobého nizozemského národa je tedy do jisté míry založena na jednotě vyznání a protestanská doktrína tak tvoří nedílnou součást holandské povahy.

Zatímco na jihu byla revoluce potlačena, severní nizozemské provincie se staly převážně kalvinistickým územím. Vyskytovalo se zde totiž současně tolik typů náboženského vyznání, že převaha kalvinistů byla umožněna jen díky podpoře dalších církví. Díky tomu se však tyto severní Spojené nizozemské provincie staly „nejpluralističtější společností Evropy“, jakýmsi „přístavem tolerance“ (Tomkins, 2009, s. 234).

Původem nizozemský historik Albert Hyma (1938) se ve svém pojednání o kalvinismu a kapitalismu v Nizozemí v době revoluce odkazuje ke studii Ernsta Beinse (1931), který se jako první záležitostí vzniku kapitalismu v této oblasti zabýval podrobněji. Beins v citované části uvádí, že například v Amsterdamu se v té době bylo možné setkat s obrovským množstvím různých denominací, a to jak v řadách proletariátu, tak ve vládnoucí vrstvě buržoazie. A tak i po převratu, kdy do země začali přicházet politicky i nábožensky stíhaní disidenti z jižních nizozemských provincií i odlehlejších oblastí, byla společnost dobře připravena na snadné přijetí dalších typů vyznání a s tím souvisejícím potenciálně odlišným životním způsobem (Beins, 1931 in Hyma, 1938, s. 339). Imigranti s sebou zároveň kteří přinášeli významný kulturní i finanční kapitál, a otevřenost obyvatel severních provincií tím umožnila jejich příspěvek k dalšímu obohacení státu.

2. 2. 3 Vlna ikonoklasmu

Jev, který je v této souvislosti třeba zde zohlednit, jsou obrazoborecké bouře, které revoluci v Nizozemí doprovázely a zanechaly stopy na „výzdobě“ nizozemských kostelů dodnes.

První povstání započalo v srpnu 1566 v malém městě Hondschoote, které v té době patřilo do flanderského hrabství a potýkalo se již dlouho s velkou chudobou. Odtud se pak vzpoury šířily i dál do severních oblastí. Zástupci protestanského hnutí „beeldenstorm“ (tedy doslova „bouře obrazů“) odstraňovali a ničili v místních kostelech náboženské obrazy i ostatní výzdobu (van der Horst, 2005, s. 120).

Vedle zdůraznění nelibého kontrastu mezi přepychem životního stylu církve a prostor určených k její činnosti a materiální stránkou života běžného laického lidu se revolta proti výzdobě kostelů vztahovala především k obnovenému důrazu na poselství Písma, které hlásilo především podstatu niterního prožitku, vědomí víry a zodpovědnosti. Veškeré doslova pozlátko tak nehrálo v rámci protestanského vyznání roli. Smyslový prožitek byl nahrazen hlubokým náboženským vědomím. Toto smýšlení se promítá i do fyzického vzezření kostelů a vedlo právě k odstranění postranních oltářů a svatých obrázků – „věřící pak již téměř nebyli odváděni od zvěstovaného božího slova“ (Dülmen, 2006, s. 62).

Silný základ pro takové uvažování byl na území Holandska vytvořen ostatně již v dobách předcházejících. V dané souvislosti lze zmínit např. mistra Grotia (niz. Geert Groote), který se již ve 14. století stavěl velice ostře proti svěským prvkům v církvi, nebo významného humanistického filozofa Erasma Rotterdamského, jenž se zase mimo jiné zasloužil o opětovný a jasnější překlad Nového zákona do latiny. Z toho je tedy také patrný důraz na podstatu a správné uchopení křesťanského učení (van der Horst, 2005, s. 98-103).

3. Max Weber o protestanské etice

Německý sociolog Max Weber předložil ve svém díle teorii o souvislosti mezi protestantismem a rozvojem kapitalismu. V práci *Metodologie, sociologie a politika*, jejíž závěrečná část, studie *Protestantská etika a duch kapitalismu*, je této problematice věnována, vyzdvihuje jedinečnost ekonomické kultury evropského západu. Weber zde uvádí, že touha po zisku a úsilí po něm existovaly napříč mnoha různými společnostmi již ve všech obdobích předcházejícím tomu, v němž se začal vyvíjet samotný moderní kapitalistický hospodářský systém. Dle autora však pouze unikátní rozvrstvení a naladění společnosti západní Evropy vytvořilo, za mohutného přispění náboženství (tj. jeho dobové protestantské verze), prostor pro „propojení ekonomického a morálního myšlení“ (Lužný, 1999, s. 43), které dalo za vznik tomu, co Weber označuje „duchem kapitalismu“ (Weber, 2009, s. 197).

Zásadní význam pro utváření moderního kapitalismu měla dle této teorie idea povolání. Pojem „povolání“⁵ se však v tomto kontextu nevztahuje pouze k zaměstnání či jinému druhu pracovní činnosti. Dle Webera se tomuto výrazu dostalo v oblasti ekonomie specifického významu právě díky protestantismu, pod jehož vlivem částečně vstoupil do náboženské dimenze. V protestanském pojetí se nejedná pouze o „povolání“ – jde o „povolání k něčemu“, které navíc vychází z vůle samotného Boha. „Bůh (...) stvořil člověka do světa a dal mu zemi, a proto je svět jediným místem, kde může člověk prokázat, že je hoden boží milosti“, je přímo jeho povinností „působit ve světě a je povolán k tomu, aby se osvědčil svým světským působením“ (Nešpor, Lužný, 2007, s. 59).

Díky této nové koncepci má člověk i svou práci, své „povolání“, vnímat jako povinnost, a z náboženské podstaty pojmu tudíž i v této oblasti pociťovat jistý závazek. A právě zde leží zlomový bod Weberova „ducha kapitalismu“: vlivem protestantismu nabývá „povolání“ i ve svém původním významu morální hodnoty, a stává se tak součástí „eticky zabarvené maximy životního způsobu“ (Weber, 2009, s. 197).

3. 1 Kalvinismus jako zdroj nové světské askeze

Podoba náboženství, jež se stalo výchozím zdrojem potřebným pro rozvoj kapitalismu, byl podle Webera kalvinismus, který se odvíjel od učení švýcarského

⁵ Výraz „povolání“ píše v uvozovkách vždy v takovém případě, kdy slovo užívám v protestanském pojetí, tj. kdy vyjadřuje představu, že člověk byl ke své (pracovní) činnosti přímo *Bohem povolán*.

protestantského teologa a kazatele Jana Kalvína. Calvinismus, na rozdíl od ostatních protestantských směrů, se opíral o myšlenku „predestinace“, tedy o představu toho, že osud každého člověka je již předem Bohem určen a nic z toho, co člověk během svého života učiní, již tuto jeho danost neovlivní. Vědomí nemožnosti zvrátit boží vůli poté vedlo k pocitům úzkosti, která však podle Webera zapříčinila příklon některých lidí k jisté formě asketismu (Harrington, 2006, s. 109-110).

Tento nový asketický způsob života označuje Weber jako „vnitrosvětskou askezi“, která se pojí se zcela novou koncepcí působení člověka na pozemském světě, tj. zejména ve vztahu k výkonu práce. Nová askeze přináší do života moderního člověka i nový typ odříkání. Jelikož osud člověka je předem předurčen, soustředit se na jakékoliv další spásné prostředky nemá smysl: člověk byl povolán do tohoto pozemského světa a jedině zde může prokázat, že si milosrdenství Boží zaslouží. Svět je tedy z člověku určen k působení, nikoliv k požitku. Skrze tuto perspektivu je tedy zároveň možné tvrdit, že člověk svůj osud ovlivnit může, jelikož pozice jedince v pozemském světě, na jejímž utváření se tedy může prostřednictvím způsobu výkonu povolání člověk aktivně podílet, je zároveň projekcí jeho předurčení Bohem (Lužný, 1999, s. 45).

Askeze je tedy v každé své podobě plodem hluboce racionalizovaného uvažování. Víra v boží prozřetelnost a její aktivní následování jsou výrazem uvědomovaného, cílevědomého, a tudíž i systematického jednání (Lužný, 1999, s. 52).

3. 2 Tradicionalismus vs. moderní racionalizace

Vědomí předurčenosti se tedy pojilo i s volbou životního přístupu. Daný způsob vykonávání povolání, stejně jako etika s ním spojená, byly výsledkem jakési racionální úvahy. Absence takového uvědomění nebo pouze neschopnost, která se někdy mohla jevit jako lenost či nedostatek vůle k usilovné práci, byla tedy z tohoto úhlu pohledu považována za jasný „symptom nedostatečného stavu milosti“ (Weber, 2009, s. 235). Jedině na základě výše popsané úzkosti získal tak člověk odhodlání soustředit veškerou svou energii do racionálního provozování pozemského povolání, které je tedy zároveň projevem božské úcty.

Touha po co nejvyšším výdělku tak přetrvává i v této kultuře a době, je však nyní nově ohraničena důrazem na absenci jakéhokoliv osobního požitku a zisk se tak stává samoučelem, tedy smyslem veškeré činnosti člověka i jeho vlastní existence.

Posun v postoji k vydělávání peněz je důležité nahlížet především z hlediska tradičních křesťanských hodnot. Vzhledem k tomu, že pozemské dějiny byly pouze jakousi přípravnou fází pro příchod Pána a nastolení božího království na zemi, byli křesťané historicky vyzýváni k setrvání na místě, do nějž byli boží vůlí vrženi. Život předmoderního člověka byl orientován pouze na jeho dostačující denní vyžití, na život „tady a teď“. Cílem každodenního úsilí jednotlivce bylo žít natolik uspokojivě, natolik dobře, aby mu v posmrtném životě (s příchodem Krista) byl udělen přístup do božího království.

Základním pilířem kalvinismu je především absolutní suverenita Boha, která se mimo jiné promítá i do pozemského světa. V hojnosti života na zemi se má zrcadlit sláva boží, jejímž projevem je i bohatství a majetek, které má člověk využít ke svému prospěchu. Podmínkou vlastnictví je však podle Kalvína jen a pouze tvrdá práce, která zároveň předpokládá „píli, vytrvalost, zásadovost, svědomitost a další vlastnosti, které se líbí Bohu“ (Evan in Trojan, Loužek, 2009, s. 51). Právě takové povahové rysy má podle Webera vykazovat i moderní kapitalistický obchodník.

Ideu pokroku či možnost zlepšení svého vlastního stavu, a tudíž i legitimizaci vyššího zisku s sebou tak přineslo až protestanství (Lužný, 1999, s. 44). Právě koncept racionalizace se stal pro Webera zásadním momentem při posuzování historických společenských procesů, a zároveň nosnou silou moderního západního kapitalismu. Orientace na zvyšující se zisk byla vlivem protestantské etiky jaksi usměrňována a kapitalismus v tomto smyslu může být dle Weberových slov přímo „identifikován se zkázněním“, nebo alespoň s „racionálním temperováním tohoto iracionálního pudu“ (Weber, 2009, s. 171). Jednání za účelem výdělku, které navíc pro dané aktéry představuje morální hodnotu, musí být tedy dobře promyšleno.

Důležitým faktorem a prvkem kapitalismu je tedy podle Webera i kalkulace, jež je v tomto kontextu patrná především ve finanční oblasti, a s jejímž užíváním lze dosáhnout efektivnějšího a přehlednějšího ovládnání světa. Příbuzným a neméně důležitým elementem je i moderní odklon od magických sfér života, tedy vymanění myšlení i jednání z vlivu magie, které Weber shrnuje vyjadřuje souslovím „odkouzlení světa“. To mimo jiné předpokládalo odklon od po staletí přenášeného církevního dogmatu, které do té doby determinovalo značnou část společenského i osobního života jednotlivců, nebo znamenalo alespoň nový, kritičtější přístup k nim.

Vyproštění se z tohoto přejímaného životního způsobu poskytlo, v návaznosti na rozvoj „nové“ vědy, zámořské objevy, církevní reformaci a s těmito procesy spojenou celkovou celospolečenskou obrodu, západní společnosti prostor pro nové pojetí lidského

života, nový pohled na směřování lidstva a jeho vlastního účel, který v časoprostoru západní Evropy 17. století vykrytalizoval mj. v „duchu kapitalismu“.

3. 2. 1 Duch kapitalismu

Stejně jako Max Weber ve své studii jsem se před vymezením užší definice konceptu „ducha kapitalismu“ pokusila nejprve nastínit jakýsi historicko-spoolečenský kontext.

Pojem lze uchopit nejlépe skrze propojení výše popisovaných fenoménů, jakými jsou protestansky zabarvený koncept „povolání“ (v rámci predestinace), nepřetržité úsilí o zvyšování zisku a nová, tzv. vnitrosvětská askeze (tj. v širším měřítku racionalizace). Podle Webera je tento pojem nejlépe možné vykreslit na výrocih Benjamina Franklina. Mezi ty lze zařadit např. větu „čas jsou peníze“, kterým je zdůrazňováno produktivní využívání času, a naopak odpor k jeho plýtvání. Dále také „důvěra jsou peníze“ – proto, aby s námi byl někdo ochotný obchodovat, je dobré budovat důvěryhodnost, být přesný, obezřetný a důsledný. Nebo také „z dobytka se získává lůj, z člověka peníze“ (Weber, 2009, s. 194-196), který již evokuje peněžní zisk jako životní sebeúčel. Právě vlastnosti jako je důvěryhodnost, pravda, čestnost či upřímnost, se tedy moderní západoevropský obchodník vyznačuje. Weber však zároveň zdůrazňuje, že je však lze považovat za ctnostné pouze v případě, kdy jsou pro obchodníka a jeho „povolání“ zároveň užitečné (Weber, 2009, s. 197-198).

Ideálním typem kapitalistického podnikatele je tedy čestný muž, který zbytečně neplýtvá svým majetkem ani časem. Jelikož si je racionálně vědom, že jeho jediným životním účelem, a tudíž povinností, je zvyšovat jeho kapitál, vyhýbá se okázalosti nebo jakémukoliv zdůrazňování své společenské prestiže a moci. Právě v těchto aspektech lze rozpoznat prvek asketičnosti. Jedinou skutečně iracionální složku jeho činnosti tvoří pocit dobře „naplněného povolání“ (Weber, 2009, s. 216).

3. 2. 2 Kapitalismus ve Weberově pojetí a význam „zájmu“

Moderní kapitalismus, který v té době v západní Evropě vznikl, se od svých ostatních historických podob lišil právě přítomností výše popsané etiky. V tomto systému je zisk legitimizován po duchovní a potažmo racionální stránce jako sebeúčel, jelikož je i hlavním cílem trhu, a zároveň považován za základ podnikové výroby. O moderním

kapitalismu lze hovořit v případě, že podnikatelská činnost převládá na poli hospodářství. Její zisk proto není užíván ke zvyšování pohodlí jednotlivců, nýbrž jako další investice (Vobořilová, 2010, s. 8).

Dalším měřítkem, kterým se moderní západní kapitalismus zásadně liší, je racionálně kapitalistická organizace (formálně) svobodné práce. Ta se nově orientovala čistě na šance trhu se statky (nikoliv na šance násilné politiky atp.), zároveň by nebyla možná bez oddělení domova a práce a bez racionálního účetnictví. Západní kapitalismus sice převzal od buržoazní společnosti její smysl pro svobodu, nicméně předpoklad jeho vlastní rozvoj tvořily nové technické možnosti, které prostřednictvím vědeckých objevů umožnily vznik a uplatnění exaktní kalkulace nezbytné pro skutečně svobodnou organizaci práce (Weber, 2009).

Matematika samozřejmě v jisté podobě existovala již v předchozí době i v jiných společnostech. Podle Webera však k vývoji moderního kapitalismu na západě přispěla i místní racionální struktura práva a správy, která se odvíjela mj. i od kapitalistických zájmů.

Vývojem významu pojmu „zájem“ se podrobně zabývá Hirschman (2000). Během období, které je předmětem této práce, totiž docházelo ke značným proměnám v pojetí slova. Domnívám se, že je zajímavé uvést, že jedním z původních významů jeho anglické verze, (*interest*), je úrok, tedy odměna, tedy odměna za půjčení peněz. Zatímco v předchozí době se rozumělo „zájmu“ především ve spojení se státem, „zájmem státu“, tj. vládnoucí moci, během novověku se jeho význam přenesl spíše na rovinu osobního či skupinového zájmu. V pojmu došlo k jakémusi kompromisu racionalistických tendencí a úsilí o ovládnutí lidských vášní, o něž se západní společnost snažila všemožnými způsoby dlouhodobě pokoušela. Osobní zájem, do té doby až zapovězený osobnostní rys, se postavil na stranu morálky, proti vášním (s. 35-38).

S odkazem na Shaftesburyho potom Hirschman (2000) uvádí definici zájmu, pocházející ze začátku 18. století, která pojem nahlíží již z ekonomické perspektivy, jako „touhu po oněch věcech pohodlí, jimiž o sebe se staráme a sebe udržujeme“, přičemž „držení bohatství“ autor popisuje jako takovou vášeň, „která je obzvláště *zájemná* (*interesting*)“. Také Hume používá výrazy „cit“ či „vášeň osobního zájmu“ ve smyslu „lásky k zisku“ (Hirschman, 2000, s. 40).

Je tedy patrné, že v období novověku dochází k posunu v pojetí postavení člověka jako individua, ke změně lidského přístupu k práci, a s ním spojené změně v postoji ke kumulaci majetku a jeho následnému využití. Právě tyto změny, které se v západní Evropě odehrály, se staly předpokladem a přispěly ke vzniku nové podoby moderního kapitalismu.

3. 3 Weberův způsob vyhodnocování

Max Weber ve svém díle zdůraznil význam asketického protestantismu pro vznik kapitalistického ducha. Z jeho postoje lze odvodit určitý obdiv k západní společnosti, k jejím ekonomickým úspěchům i pokrokové liberální politice, jež vedly k postupné převaze těchto oblastí nad tradičním monarchistickým zřízením panství či zemí střední a východní Evropy. Novověký liberalismus podle něj mohl vzkvétat pouze v podmínkách protestantského smýšlení – katolický tradicionalismus k takovému směřování ekonomiky i společnosti neposkytoval prostor (Loužek, 2005).

Již ve svých předchozích pracích autor zohlednil zvýšený výskyt protestantů mezi evropskou buržoazií (a to rovněž v neprotestanském prostředí), která ho přivedla k myšlence možného vlivu protestantského životního způsobu na jiné sféry života západní společnosti, konkrétně na charakter hospodářství. Specifická protestantská etika, životní princip, s nímž jsme se doposud mezi jinými časoprostory neseťkali, tak byla v jeho díle představená jako faktor alespoň částečně se podílející na rychlém růstu západního kapitalismu (Forcese, 1968, s. 194).

Souvislost mezi protestantismem a kapitalismem pak Weber dokládá prostřednictvím různých statistických výsledků. Nejprve upozorňuje na konfesní rozložení typu povolání v oblastech, v nichž bylo možné nalézt rozličné druhy náboženského vyznání. Uvádí, že na takových místech se setkáváme s kapitálovým vlastnictvím především v rukou protestantů. Ti zároveň představují největší podíl společnosti mezi podnikateli nebo ve vrstvách vyššího, či technicky a obchodně vzdělaného personálu moderních podniků. V tomto kontextu zároveň Weber uznává i vliv jiných historických okolností, jakými mohlo být zejména vlastnictví zděděného bohatství, které tvořilo předpoklad pro nabytí určité úrovně vzdělání. Není tedy zcela jasné, který z jednotlivých jevů, tj. určitý stupeň ekonomického (vzdělání a úsilí po zisku) či náboženského smýšlení (protestantismus), předcházela tomu druhému (Weber, 2009).

V potaz je dále podle autora teorie nutné brát i rozdíly ve vzdělání. Z dobových údajů totiž vyplývá, že zatímco katolíci byli svými rodiči vedeni spíše k humanitnímu typu vzdělání, protestanští studenti absolvovali ve vyšším počtu technicky zaměřená studia, na základě kterých si následně volili spíše výrobně-ekonomické zaměstnání. Weber si tento jev vykládá jako důsledek určité výchovou vštěpené „duchovní specifčnosti“ (Weber, 2009, s. 185-186).

V návaznosti na určité hodnoty a osobnostní rysy, které se utvářejí vlivem okolí, v němž se člověk vyskytuje, pak Weber spojuje protestantismus se sklonem k vyšší ekonomické racionalitě. Podle jeho názoru nemá smysl hledat základy kapitalistické kultury (v náboženském kontextu) v odlišném životním přístupu, tj. na úrovni materialismu, který se může jevit jako anti-asketismus či jako „světská radost“ protestantů, jejich požitky ze života. Je nutné zaměřit se spíše na čistě náboženské rysy, právě ty vedly dle Webera v určitých oblastech k úspěchu moderního kapitalismu (Weber, 2009).

3. 4 Weber a Nizozemí

Autor ve svém díle několikrát ohledně nábožensky odvozených kapitalistických tendencí explicitně vyjadřuje i k situaci v Holandsku. Ačkoliv se ve většině případů zaměřuje především na oblast Anglie, tak vedle ní je Nizozemí spolu s Německem, Švýcarskem a Francií řazeno do skupiny pěti zemí, nichž v různé míře k podobným procesům docházelo.

Důležitým poznatkem, který Weber ve své studii uvádí, je např. tvrzení, že v případě holandských, anglických a amerických protestantů se setkáváme s opačným jevem k tomu, co nazývá „světskou radostí“, jež bývá spojována s představou protestantského pojetí života – jejich životní styl se naopak nese v duchu výše popisované „vnitrosvětské askeze“. V této souvislosti je také zajímavé zmínit, že počátkem novověku se mezi hlavní protagonisty „ducha kapitalismu“ neřadili podle Webera podnikatelé obchodního patriciátu – hlavními nositeli tohoto eticky zabarveného ekonomického smýšlení byly běžné, ale „mnohem snaživější vrstvy živnostenského stavu“ (Weber, 2009, s. 211). Weber potom v tomto kontextu v poznámce pod čarou uvádí, že v případě Holandska navíc velcí obchodníci neztělesňovali ortodoxní hodnoty původního kalvinismu – jejich střídme a racionální smýšlení se odvíjelo od přináležitosti k hnutí arminianů⁶.

Autor dále zmiňuje Nizozemí v kontextu vyššího pracovního nasazení a ekonomické racionality protestantů oproti katolíkům. Zdůrazňuje také mocnou přítomnost „auri sacra fames“, tedy jakési bezmezné touhy po zlatě, kde holandského kapitána popisuje jako člověka, který „by kvůli zisku proplul i peklem, a i kdyby mu měly ohořet

---

⁶ *Arminianismus* je radikální odnož protestantismu, která je založena na myšlenkách nizozemského reformovaného teologa Jacoba Arminia. Arminiani kladou důraz na svobodu a zodpovědnost – domnívají se, že spása je darem božím a je pouze na daném člověku, zdali nabízený dar přijme. V tomto pojetí je člověk ve své vůli vždy svobodný a o svém osudu sám rozhoduje.

plachty“ (Weber, 2009, s. 205). Konkrétní vliv na úspěch moderního kapitalismu však Weber oblasti Nizozemí doslova nepřikládá.

Obecně je však autorův přístup k Nizozemí v mnoha směrech poměrně paradoxní. Podrobný rozbor Weberova díla v souvislosti s reflexí Holandska v jeho díle provedl britský historik Peter Ghosh (2004), který text analyzuje skrze Weberovu osobní zkušenost s tímto územím v období od prvního vydání díla až do autorovy smrti. Ghosh ve své studii skrze výčet užívaných (nizozemských) zdrojů a popis další tvorby autora dokládá, že Weberovy návštěvy Nizozemí, v letech následujících od prvním vydání *Protestanské etiky*, vedly k další revizi a úpravám původního díla do té podoby, v jaké ho známe dnes.

Jak jsem již zmínila výše, přestože se autor k Nizozemsku ve značném množství případů přímo odkazuje, tak z celkového textu nakonec nelze vyčíst konkrétní pojetí této země v analyzované souvislosti. Ghosh (2004) se domnívá, že Weberův neurčitý, rezervovaný, do jisté míry až odměřený postoj k Nizozemí a jeho pozice mezi oblastmi zasaženými protestanskou etikou, plyne z jeho původního konvenčního přesvědčení o ekonomické stagnaci, k níž v zemi během 18. století došlo, a nenastal zde proto tak mocný ekonomický rozkvět, jako tomu bylo např. v Anglii. Z ekonomického hlediska tak Nizozemci proti Německu či Anglii prokazovali jistý hospodářský deficit (s. 361). Vedle toho se zde však situace lišila i na úrovni náboženské: v Holandsku nebyli „velcí finančníci (...) převážně stoupenci kalvinismu nejpřísnější observance, ale arminiány“ (Weber, 2009, s. 211). V důsledku toho proto v případě Nizozemců u Webera převládla představa deficitu moderní kapitalistické etiky.

Kritizujícím hlasům, které se ozývaly na podporu těch zemí západní Evropy, k nimž se Weber původně při předložení teorie ve svém díle nevyjadřoval (tj. především skandinávské země a Nizozemí), odpovídal tím, že si stanovil pevný předmět zkoumání, a to jaký „způsob“ a prostřednictvím jakého „řetězce vnitřních motivací“ bylo jisté pojetí protestanské víry postaveno do takové pozice, že mělo takový efekt, jaký mělo, nikoliv na jakých místech a do jaké míry tomu docházelo (Ghosh, 2004, s. 362). Z tohoto úhlu pohledu Nizozemsko proto ani přes svou výhodnou polohu ve středu západní Evropy, ačkoliv v mnohém tvořilo průsečík obchodu, kultury, náboženství atd., si v tomto směru nezasluhovalo dostatek pozornosti.

Tento postoj je podle Ghoshe nejvíc patrný v prvním vydání *Protestanské etiky* z let 1904-1905. Text však procházel mnohými úpravami až do Weberovy smrti v roce 1920 a během tohoto období nasbíral autor mnoho nových poznatků, které postupně do svého díla zakomponoval, a to zejména v podobě erudovaných odkazů. Ve stejné době,

kdy se autor rozhodl pro revidovanou publikaci textu (1906-1907), začal rovněž pracovat na novém eseji s názvem *Protestanské sekty a duch kapitalismu*, kde lze již najít konkrétní odkazy na Holandsko, což je podle Ghoshe způsobené Weberovými dalšími tamními návštěvami a zvýšenými akademickým zájmem (Ghos, 2004, s. 366).

Weber v té době údajně neusiloval o další úpravy svého původního díla, nýbrž spíše o to je rozšířit o nové poznatky z oblasti protestanských sekt, které vnímal jako důležitý mezistupeň mezi neformálním setkáváním laických členů církve, jež se zatím neprohlásili za sektu („*conventicle*“), a „státem“, který byl vždy institucí ve větší míře než jakákoliv církev. Sekty byly tak předchůdcem moderních „klubů“ a dobrovolných sdružení, což podtrhlo autorův názor o podmíněnosti protestanské etiky určitým sociálním kontextem. Právě z tohoto období pocházejí poznámky o anglických baptistech v Amsterdamu, holandskými konventikly, holandskými arminiány či pietisty atp. (Ghosh, 2004, 367-69).

4. Debata o protestanské etice

Teorie o protestanské etice jako možném původci kapitalistického „ducha“, kterou Max Weber počátkem minulého století předložil, vyvolala zapálenou a dlouhou diskuzi. Zatímco její zastánci ji podpořili a souhlasně vypracovali množství jejích dalších interpretací, ve stejné míře se stala také předmětem rozsáhlé a ostré kritiky, jak tomu u velkých teorií, které mají sklon vysvětlovat společenské procesy prostřednictvím principů jednoho jevu, bývá.

Nejsilnější reakci se teze těšila přirozeně v oblasti zkoumání, tedy západní Evropě. Nezaujatý postoj, jenž vcelku po právu zaujaly východní země (vzhledem k tomu, že se k nim Weber v daném kontextu nevyjadřuje), byl v dalším období ještě podpořen vlivem dlouhotrvající vlády marxismu, který působení spirituálních faktorů v jakékoliv jejich podobě nekompromisně zavrhoval. V době po pádu Sovětského bloku byl potom nezáměr o daný předmět zkoumání dále podpořen neoliberálním ekonomickým pragmatismem. Téma je tedy diskutováno především německými, nizozemskými, anglickými a americkými vědci (Kučera, 2015).

Teorie protestanské etiky jako možného faktoru, který působil na nestandardně rychlý růst kapitalismu, je pro tyto národy atraktivní z pochopitelných důvodů: v první řadě do jisté míry vyzdvihuje a zdůrazňuje velikost a pokrokovost západního (evropského) myšlení, v němž racionalita je jednou z nejvyšších hodnot a její ekonomický důsledek, tedy nepřetržitě úsilí po zvyšujícím se zisku, životní maximou. Etika potom s sebou přináší i pocit jakési vnitřní estetiky a teorie Maxe Webera tak - když už nic jiného - slouží západu alespoň jako oslavná píseň jeho mravní výše, jeho krásného uvědomění.

I přesto je však přínosné se teorií zabývat. Vzhledem k tomu, že k její duchovně orientované dimenzi ji nelze zkoumat pouze prostřednictvím statistické analýzy, nejde totiž pouze o historicko-ekonomickou záležitost, tak její validita a relevantnost nemohou nikdy vystoupit z pole diskuzí. Není totiž možné dokonale ověřit to, jakým způsobem a do jaké míry spolu souvisejí postoje a chování lidí, natož pak učinit tak v retrospektivě.

4. 1 Vymezení Weberova předmětu zkoumání

Při posuzování samotné teorie „ducha kapitalismu“, stejně jako při zvažování jejích kritických hlasů či naopak zastánců, je zcela zásadním předpokladem správné porozumění

a vymezení předmětu zkoumání. K tomuto účelu použiji práci kanadského sociologa Dennise Forcese.

Mnozí se domnívají, že vědecká obec pochybila hned na začátku skrze špatné porozumění Weberově tezi, což vedlo i k její nesprávné interpretaci. Původním záměrem Maxe Webera bylo pouze demonstrovat vztah mezi protestanstvím a moderním západním kapitalismem, a to nikoliv ve smyslu geneze, nýbrž ve smyslu zpětné vazby („feedback“) obou jevů. Weber se nezdřáhal připustit, že podoba protestanské etiky, kterou ve svém díle popisuje, se pod vlivem vzkvétajícího kapitalismu lišila od té bezprostředně poreformační. Zároveň však podotýká, že tato její nová forma stejně tak ovlivnila podobu kapitalismu, především onen „étos“, který se okolo něj tou dobou rozvinul a následně ho formoval. Chybné paradigma, které ve vědecké debatě dosud převládá, je podle Forcese základním „kamenem úrazu“. Pokud by tomu tak doopravdy bylo, dalo by se říct, že k seriózní diskuzi o tomto tématu na vědeckém poli ještě ani nedošlo (Forcese, 1968, s. 193).

Forcese ve svém článku vyjadřuje Weberovi podporu i v rámci aplikace tzv. ideálních typů. Studium skutečnosti z hlediska společenských věd je pro Webera velice problematické vzhledem k tomu, jak se společnost neustále vyvíjí a proměňuje. Vždy se jedná o studium konkrétní reality, která se vztahuje k určitým jednotlivcům či skupině, a je vnímána vždy skrze jejich osobní pojetí světa, jež se odvíjí od specifické historie, kultury, osobních i společenských hodnot atp. Jak ve své studii výstižně shrnuje Miloš Havelka (2009): „Ve vědě se nejedná o postupné a pozvolné přibližování k (absolutní) pravdě, jde ‚jen‘ a pouze o bádání, o výzkum, které svůj předmět vytváří z různých předpokladů a vnímá ho v různých kontextech“ (s. 71).

Pokud tedy chceme skutečnost vědecky uchopit, je zapotřebí ji ohraničit konkrétní situací, k níž se vztahují konkrétní hodnoty. Povinností vědce (sociologa) je potom „hodnotit“ objektivně. Toho lze podle Webera nejlépe dosáhnout právě prostřednictvím ideálních typů, které nám umožňují nahlížet dané jevy v určitých myšlenkových souvislostech. Jedná se tedy o jakousi syntézu nejtypičtějších výrazových prostředků, jimiž se určitý jev vyznačuje. Pro empirickou vědu a komparativní studium, které Weber provádí, je tato koncepce „skutečnosti“ zcela nepostradatelná (Sedláček, 1986, s. 222-23), jelikož základním předpokladem pro ustanovení dějinné kauzality je právě selekce těchto určitých rysů. Pokud by se ještě stále zdálo toto pojetí jako příliš vágní, je možné na problematiku nahlédnout z opačného konce: zachytit a popsat absolutní realitu je jednoduše nemožné (Forcese, 1968). Nezbyvá proto než se omezit na určitý předmět zkoumání, který se ve stanoveném pojetí stane i vlastním rámcem. I když se tedy v případě

ideálních typů reálně vždy jedná o čistou utopii, může tato koncepce skvěle posloužit právě při studiu komplexních a dlouhodobých fenoménů, mezi něž se řadí právě např. kapitalismus a jeho moderní vývoj.

Pro správné porozumění Weberově tezi je zásadní brát v potaz jeho užívání tzv. „ideálních typů“ zkoumaných jevů – proto následuje jejich stručné shrnutí. To konkrétně znamená, že kapitalismus, o němž Weber ve své studii hovoří, je nazírán ve své moderní podobě a v prostředí západní Evropy. Tento nový typ kapitalismu uvádí dále do souvislosti s jistým dobovým étosem, jež označuje pojmem „duch kapitalismu“. Kapitalismus, který se v tomto „duchu“ tou dobou vyvíjel, se od svých předchozích podob tudíž odlišuje především na psychologické úrovni. Zde je zásadní zmínit, že Weber idealizuje i podobu náboženství, která s tímto dobovým naladěním přímo souvisela a jeho prostřednictvím tak i ovlivňovala podobu hospodářského systému. Autor v tomto kontextu hovoří o kalvinistické (puritánské) doktríně, jež zaznamenala úspěch především v prostředí městské buržoazie, zatímco jiné reformované podoby křesťanství nikoliv. A právě propojení hospodářského systému a dobového étosu dalo podle Webera za vznik i novému životnímu principu, tj. protestanské etice, který opět přispěl k upevnění kapitalistického hospodářského komplexu. V tomto bodu je dobře patrný výše popisovaný „feedback“ (Forcese, 1968).

Mezi opěrné body kalvínské doktríny se řadilo náboženské pojetí „povolání“ a víra v predestinaci. Přenesení těchto životních principů do ekonomické praxe následně poskytlo protestantům výhodu v podobě zvýšené motivace k práci, a tudíž i možnost významnější akumulace kapitálu. Skrze kalvínské hodnoty tak postupně došlo k tomu, že takové ekonomické chování, které v dobách předcházejících bylo pouze tolerováno, bylo nyní legitimizováno jak po straně duchovní, tak po straně ideologické (Forcese, 1968).

Dennis Forcese však není sám, kdo se vyjadřuje k nesprávnému uchopení Weberova hlavního argumentu. Například britský historik Peter Ghosh, který ve svém díle zachycuje faktory a okolnosti, jež ovlivňovaly Weberovu badatelskou činnost spolu s jeho postoji. Ghosh v jednom ze svých esejů popisuje i několik let, které Max Weber strávil v Nizozemí, a zde také zdůrazňuje způsoby, jakými se německý sociolog ohrazoval vůči svým kritikům, kteří si protestanskou etiku vykládali jako jediný kauzální faktor. „Že by pouhá skutečnost dodržování zpovědi mohla vydupat ze země specifický ekonomický

vývoj směřující tímto směrem (...) – takový názor mi může být těžko přisuzován“ (Weber, 1907 in Ghosh, 2004, s. 359-60), (překlad vlastní).⁷

V následující podkapitole se pokusím obecně a stručně popsat přístupy, které vědecká obec k Weberově tezi zaujala. Nejdříve se zaměřím na kritiky – studie rozebíraná v této části tedy původní teorii vyvrací – a následně na zastánce teorie. Vybrané studie byly zvoleny záměrně, tj. z hlediska svého zaměření na určitou oblast náboženského vyznání. Lze na nich dobře demonstrovat, že k teorii lze přistupovat a zkoumat ji různě, a to i přes omezení se na konkrétní zasaženou dimenzi, jakou je například náboženství.

4. 2 Kritika protestanské etiky

Jedním z prvních autorů, kteří se vůči teorii radikálně vymezili, byl R. H. Tawney. Kritiku anglického historika, z níž vyplynuly i kritiky následující, by se dala sjednotit do vyzdvihnutí neplatného zdání tzv. monokauzalizmu, jenž Weberova teorie navozuje, tedy skutečnosti, že autor nebere v potaz jiné možné příčiny, které k úspěchu moderního kapitalismu mohly rovněž přispět. Tento postoj je dobře vyjádřen v jednom z autorových výroků, v němž říká, že je „pokušením každého, koho napadne nová a plodná myšlenka, používat ji jako klíč k otevření všech dveří a vysvětlit poukazem na jeden princip jevy, které jsou ve skutečnosti výsledkem mnoha překrývajících se příčin“ (Tawney, 1926, in Loužek, 2005, s. 343). V návaznosti na tento argument byla teze dále kritizována za svou simplifikaci historie a generalizaci některých jevů.

Kritika pramenící z předpokladu jednotné kauzality zde může, v návaznosti na přístup zdůrazněný Forcesem (1968), posloužit jako ukázkový příklad od základu špatného uchopení a interpretace původní Weberovy hypotézy. Z toho důvodu a také proto, že na tuto kritiku již navázalo mnoho dalších badatelů, zde nebude Tawnyho práci věnována širší pozornost.

Weberovi poté bývá dále vytýkána nedostatečná znalost náboženství a potažmo i nedostatečná znalost historie některých států či nesprávné pochopení některých aspektů religiózní filozofie. Tento proud kritiky zastává např. studie sociologa Milana Zafirovského, která bude rozebrána v následující podkapitole.

V souvislosti se zaměřením této práce na případ Holandska se hodí zmínit, že například Bakker (2003), který ve své práci popisuje vědeckou debatu, jež proběhla mezi

---

⁷ „That the mere fact of confessional adherence could drum up out of the soil a particular economic development in this way (...) — such an opinion will hardly be attributed to me.“

Maxem Weberem a jedním z jeho kritiků, německým historikem Felixem Rachfahlem, se v záležitosti historických znalostí Nizozemí – za jejichž nedostatek byl Weber Rachfahlem opakovaně nařčen – se autor staví na stranu Webera. Sociolog nizozemského původu Johannes Bakker uvádí, že po detailním přezkoumání jejich diskuze na něj rozsah znalosti Maxe Webera v oblasti historie Nizozemí udělaly obrovský dojem (Bakker, 2003, s. 120).

4. 2. 1 Kalvínská predestinace a duch kapitalismu

Milan Zafirovski ve své studii analyzoval jeden z opěrných bodů Weberovy teze, kterým je myšlenka kalvinistické predestinace (předurčení), jež je v rámci teorie pojímána jako zásadní pro rozvoj moderního západního kapitalismu. Zpočátku je zde proto kalvinistický princip předurčení nazírán jako výchozí premisa a náboženský faktor moderního kapitalismu. Studie se následně pokouší zjistit, zdali se podstata specificky kalvinistického principu předurčení liší od jeho předchozích pojetí principu předurčení do té míry, aby měla schopnost stát se faktorem ovlivňujícím i ekonomickou rovinu společenského dění.

Nejprve je důležité přesně vyložit, co lze pod pojmem „predestinace“ neboli „předurčení“ rozumět. Jedná se o dávný názor prostupující mnoha náboženstvími, avšak v oblasti křesťanství se o prvních zmínkách setkáváme již v Pavlových spisech. Obecně jde především o víru v představu, že lidská existence má pouze dvojitý možný úděl, a to, že lidé jsou buď Bohem určeni k zatracení nebo ke spáse. Podle Pascala (1985) v sobě tato teze obsahuje ještě další neopomenutelný aspekt: „ti, kdo jsou spaseni, si přáli být spaseni“ a stejně tak „Bůh si to přál; neboť kdyby si to Bůh nebyl přál, nebyli by spaseni, a kdyby si to nepřáli oni sami, rovněž by nebyli spaseni“ a je tedy otázka, zdali je „vůle člověka příčinou vůle boží, nebo zda vůle boží je příčinou vůle člověka“ (s. 269). Jednotlivá pojetí nauky o predestinace se liší právě skrze zodpovídání této otázky.

V kalvinismu se učení o spáse odvíjí od prvotního hříchu člověka, Adama a Evy, který zhřešil z absolutní boží vůle. Bůh pak seslal na zem Ježíše Krista, aby lidstvo z tohoto hříchu vykoupil. Přijetí spásného daru (spásných prostředků) je pak individuálním rozhodnutím každého člověka. Základním pilířem kalvinismu je naprostá suverenita boží „vůle je rozhodujícím činitelem v Bohu a odtud směřuje celý kalvinismus k jednající vůli, k soustavnému oslavování Boha v celém díle životním, k potlačení toho, co se řídí (...) citem a náladou“ (Troeltsch, 1934, s. 43). Ačkoliv je tedy v tomto smyslu kalvinismus poměrně radikální, tak zároveň s sebou přináší větší možnost individualizace,

individuálního přístupu, výkladu životního stavu: danost předurčení je v kalvinistickém pojetí během pozemského života zcela neovlivnitelná, současně se však může zrcadlit v samotné podobě života jednotlivce. „Křesťan (...), který si osvojil kalvínský typ zbožnosti, (...) počítá (...) s tím, že jeho život (...) jde vstříc konečnému rozuzlení“ (Trojan, 2009 in Trojan, Loužek, 2009, s. 13).

Podle Zafirovského vedla kalvinistická koncepce predestinace k vytvoření jedinečného mravního systému, který je odvozen právě od náboženského dogmatu. Jakožto podmínka protestantské etiky, a tedy zároveň mezistupeň k modernímu kapitalismu, tvoří predestinace v kontextu teorie zcela zásadní předmět zkoumání. I podle Webera představuje toto pojetí spásy hlavní element kalvínské doktríny, přičemž shodný postoj k její úloze při rozvoji kapitalismu zaujalo i mnoho Weberových kolegů a následovníků⁸. Až na vzácné výjimky nebyla však teze doposud analyzována z hlediska specificky kalvínského pojetí predestinace, jakožto hlavní proměnné její platnosti. Studie Milana Zafirovského usiluje o vyplnění právě této mezery nejenom v oblasti sociologie (Zafirovski, 2018).

Zafirovski na začátku své studie představí dvě podmínky, jež považuje za naprosto zásadní pro platnost Weberovy teorie. Zaprvé, jak již bylo uvedeno výše, aby mohla být kalvinistická koncepce předurčení považována za nezbytný předpoklad rozmachu kapitalismu, tak by muselo její pojetí být absolutně historicky unikátní, tedy se zásadně lišit od jejích jiných či předcházejících podob. Druhou podmínku potom představuje její odlišný, respektive až opozitní dopad na ekonomické rovině, a to opět oproti jiným pojetím predestinace, jimž bývají hospodářské důsledky („outcome“) prisuzovány.

Pro stanovení platnosti první podmínky se Zafirovski obrací přímo k původním spisům Jana Kalvína a jeho vlastnímu výkladu predestinace a dochází k závěru, že jeho výklad má k inovativnímu pojetí daleko. Kalvín zde popisuje v podstatě již zažitě myšlenky, pro vyjádření doktríny však volí poměrně radikální jazyk. Hovoří o „předurčení božím“, které se odehrává před narozením, přičemž jednatel může být „božskou prozřetelností“ „vybrán“ jakožto „dítě Boží“ nebo naopak „vyloučen“ z Boží spásy jako „zavržená korupce (lidského) masa“ (Zafirovski, 2018, s. 575).

Tím spíše než nahrazuje, přijímá nauku o predestinaci, avšak odmítá původní katolickou ideu univerzální spásy – s tou se vyrovnává pomocí jakéhosi elitního partikularismu. V tomto ohledu tedy kalvinistické učení spíše zužuje záběr osob, na něž může spása dosáhnout, než že by přímo přinášelo inovaci: z univerzální spásy, kterou hlásá

⁸ Např. Sombart (1928), Scheler (1964), Troeltsch (1966), in: Zafirovski, 2018, s. 569.

a může poskytnout katolická církev, se pro zastávce reformace stává mnohem nedostupnější, jelikož je určena pouze omezenému počtu osob.

Zafirovski dále posuzuje potenciální novum kalvinistické doktríny z hlediska její podobnosti s naukou dvou významných křesťanských učenců, svatého Augustina a Tomáše Akvinského. Kalvín svou doktrínu rozvíjí především ve svém vrcholném díle *Učení křesťanského náboženství* (ve francouzském originále *Institution de la religion Chrétienne*) z roku 1536. Kniha, která měla původně sloužit jako příručka katechismu reformovaným věřícím, jako shrnutí základních principů křesťanské víry, na nichž mohli evangelíci budovat pravou zbožnost, se v atmosféře politicko-náboženských nepokojů stala mj. nástrojem promluvy ke katolicky založenému vladaři (Dobiáš, 1951 in Kalvín, 1951).

V tomto díle vyjádřil Kalvín svůj daleko striktnější přístup (v porovnání s předchozími poměry) k úloze pozemského života. Podle jeho učení, je vlastně jakákoliv individuální snaha navíc, tj. snaha prokázat svou předurčenost rouháním, a člověk, který se o něco takového pokouší, nebo svůj úděl dává zbytečně příliš na odív, sám sebe automaticky odsuzuje k ztracení. I touto poučkou se projevuje hodnota boží svrchovanosti. Predestinace se projevuje především skrze vnitřní přesvědčení, tedy procítěnou, pravdivou, niterní víru.

Toto je zajímavý moment Kalvínovy práce, jelikož v něm slučuje koncept známé predestinace a jev, který Weber shrnuje pod pojem „predeterminace“, tj. stav a domnělý projev božího předurčení, vztahující se k pozemskému životu jednotlivce (Zafirovski, 2018, s. 576). Lidé, kteří se v průběhu svého života snaží vyjevit pozitivní predestinaci, jsou předurčeni k ztracení. Právě způsob, jakým si toto poselství Jana Kalvína věřící vyložili, je předmětem této práce.

Zafirovski nicméně uvádí, že Tomáš Akvinský rozvedl učení svatého Augustina, a to i ve věci omezené spásy. Akvinský totiž tvrdil, že Kristus se obětoval skutečně pouze pro vybrané množství lidí, a tím předjímá i Kalvínovo nekompromisní učení. Kalvínova doktrína je dále podobná těmto dvěma předcházejícím přístupům v několika dalších aspektech. Předně se jedná o myšlenku božské predestinace vůbec, dále s nimi sdílí dualistický princip předurčení či ztracení nebo ne-všeobecnost spásy, vycházející z předpokladu, že její dar je určen pouze vyvoleným. Kalvín také stejně jako Augustin či Akvinský odmítá možnost člověka zasloužit se o spásu během svého pozemského života, nicméně na práci (povolání) pohlíží jako na výraz boží (ne)přízně.⁹ Prostřednictvím srovnání jednotlivých predestinačních doktrín dochází tedy Milan Zafirovski k závěru o

---

⁹ Viz příloha č. 1

neplatnosti Weberovy teze o vlivu protestantské doktríny na rozvoj moderního západního kapitalismu (Zafirovski, 2018, s. 577-85).

Autor studie si však je zároveň vědom toho, že i sám Weber připouští tvrdost, extrémní racionalitu a nekompromisnost kalvinistické doktríny. Proti „železné kleci“ racionálního kapitalismu se odkazuje na italského vědce Vilfreda Pareta, který v této souvislosti přichází s výrazem „klec pro choromyslné“ („cage for the insane“), který má za úkol shrnout pocit, s nímž se mohou mnohdy potýkat ti, jimž je jakýkoli náboženský životní přístup nebo pouze čtení náboženských, často složitě formulovaných doktrín zcela cizí (Pareto, 2000 in Zafirovski, 2018, s. 581).

Zároveň pak v závěru první části své práci uvažuje Zafirovski nad samotným záměrem, skutečnou povahou původního Weberova argumentu a stejně jako Dennis Forcese se domnívá, že „dlouhodobá debata o Weberově Tezi zůstává částečně nejasná právě proto, že ani Weberův argument není vždy vyjádřený jasně“ (2018, s. 584), (překlad vlastní),¹⁰ a v této souvislosti upozorňuje i prostřednictvím citace původního výroku Maxe Webera, který se nachází v úvodu *Protestantské etiky*, na to, že ani samotný autor teorie nepřisuzuje vznik kapitalistického ducha pouze vlivu reformačního učení a už vůbec svou studii nepodporuje tvrzení, že „kapitalismus jako hospodářský systém je výsledkem reformace“ (Weber, 2009 in Zafirovski, 2018, s. 585).

I přesto však, jak již bylo nastíněno výše, dochází autor studie k závěru, že Weberova protestantsky založená teorie o vzniku kapitalismu by v rámci analýzy kalvinistického pojetí predestinace neobstála, jelikož toto konkrétní učení nebylo, ve srovnání s naukou vybraných předchůdců, v podstatě ničím nové, a nemohlo tak vést k rozvoji specifické etiky asketismu, která je založena na předpokladu božího předurčení patrného skrze (tvrdou) práci, čili ani k rozmachu té dobové „atmosféry“, kterou Weber nazývá „duchem kapitalismu“.

4. 3 Podpora teorie

Je patrné, že i z výše zmíněných zřejmých důvodů je teorie minimálně pro západní svět stále atraktivní, a mnoho badatelů má dodnes tendenci se k Weberově teorii vracet.

---

¹⁰ „the long-standing debate about the Weber Thesis has been partly confusing, because what precisely Weber's argument is not always clearly formulated.“

Dohledat však studii, která by potvrdovala tezi Maxe Webera, zároveň ale k tématu přistupovala skutečně kriticky a nahlížela ho skrze faktická data týkající se určité vymezené oblasti zkoumání, je o poznání obtížnější než narazit na výzkum, jenž ji vyhodnocuje jako neplatnou.

Přesto se však nezdá, že by množství badatelů, kteří se v této problematice staví spíše na stranu Webera, bylo významně nižší, než počet jeho odpůrců. Právě naopak. Existuje mnoho textů, které opětovně zkoumají, revidují původní argument ve snaze poskytnout nový pohled - s nově získanými poznatky se objevují i další přístupy (např. Forcese, 1968; Lehman, 1987; MacKinnon, 1988; Wolfgang, 2005). Takové práce však k teorii přistupují velice opatrně a existuje pouze velmi málo studií, které by platnost Weberovy hypotézy zkoumaly skrze – aspoň do jisté míry - striktně vymezený způsob, skutečně do hloubky či skrze konkrétní empirická data. I přesto však nelze tvrdit, že by teorie mezi historickými sociology ztrácela na své přitažlivosti.

Jako zástupce zastánců teorie jsem proto zvolila studii, která sice poskytuje odlišný výklad rozvoje moderního západního kapitalismu, nicméně tak činí (s odkazem na Weberovu teorii) také skrze protestantismus, a sice prostřednictvím zkoumání způsobu výkladu bible. Právě v tomto aspektu byla protestanská vlna velice inovativní a do velké míry proměnila tvář křesťanských praktik i životního způsobu věřících, z něhož se dále odvíjela i ekonomická prosperita oblastí jí zasažených. Vzhledem k tomu, že Weberův argument o protestanské etice není v této práci ve vztahu ke kapitalistickému úspěchu západní Evropy nazírán čistě kauzálně, je i studie tohoto typu na místě.

Weberovo vnímání protestanské etiky jako faktoru působící na zvýšenou ekonomickou produktivitu a tím i prosperitu protestanských oblastí, tvoří jakýsi odrazový můstek pro následující studii. Autoři sami uvádějí, že si v ní nedovolují jakkoliv vyvracet původní Weberův argument. Nabízejí ale alternativní výklad toho, jak mohlo protestanství přispět k hospodářskému rozkvětu tehdejší západní Evropy.

4. 3. 1 Protestanské čtení bible jako vodítko k ekonomické prosperitě

Sascha Becker a Ludger Woessmann skrze empirická dobová data, pocházející z oblasti Pruska z druhé poloviny 19. století, zkoumají možný vliv protestanského způsobu výkladu bible, jako speciálního faktoru působícího na vzdělanost (jako prostředek kultivace lidského kapitálu) obyvatel této oblasti, a tím i podporující tamní ekonomickou prosperitu.

Základní iniciativa podporující tuto teorii přichází již od Martina Luthera, respektive jeho nového překladu bible, v němž pojem „povolání“ poprvé nabývá dnešního moderního významu. Podle Webera tím dochází k sanktifikaci¹¹ práce jako úkolu stanoveného Bohem, z níž přirozeně vyplynula specifická protestanská etika a práce v náboženském pojetí tak nabyla morálního rozsahu. Z logiky argumentu proto vyplývá, že vzhledem k etické povaze práce mají protestanti tendenci více a tvrději pracovat, ale zároveň sklon k odkladu uspokojení z takové činnosti. To poté spíše nabývá podobu dalších investic.

Autoři na obhajobu svého názoru, alternativního k Weberově teorii, vycházejí ze snah německého reformátora v oblasti školství. Obecným smyslem reformátorského úsilí té doby, bylo očistit církve a křesťanské učení od zbytečného, nečistého středověkého nánosů a vrátit se k původnímu slovu božímu, jež tvořilo a tvoří jediný skutečný zdroj křesťanské nauky. Základním principem Lutherovy doktríny byl proto především návrat k Písmu svatému. Zásadní předpoklad pro uplatnění této zásady však představuje schopnost věřícího číst. Lutherova snaha o zakládání či rozšiřování škol se proto, za účelem zvýšení laické gramotnosti, stala jedním z jeho hlavních, ačkoliv dnes však nepřiliš zmiňovaných cílů (Dülmen, 2006).

Luther adresoval své požadavky dvojím směrem: jednak vyzýval panovníky protestanského vyznání ke zřízení a udržování škol, tak aby se vzdělání za jejich podpory stalo i pro běžný lid dosažitelnější (z finančního i geografického hlediska). A zadruhé i samotné věřící, zejména rodiče, naváděl k tomu, aby vzdělávání nezanedbávali a dohlíželi na to, aby jejich děti do škol docházeli. Jeho snahy vedly na území Pruska k tomu, že v protestanských oblastech byla za podpory státu možnost vzdělání pro děti dostupnější, a jelikož se tak jednalo o menší břímě, tak se i začalo být vzdělávání i samotnými studenty vnímáno daleko pozitivněji. Tyto faktory dohromady vedly k vyššímu vzdělání i v regionech s převažujícím protestanským vyznáním, než v regionech katolických (Becker, Woessmann, 2009, s. 540-42).

To dokládají Becker s Woessmannem prostřednictvím souboru záznamů z národního sčítání lidu ve věku nad 10 nebo 15 let, prováděných okolo roku 1900. Národní průzkumy jsou dále doplněny o vojenské záznamy či záznamy z manželských registrů, z nichž lze vyčíst množství osob schopných se podepsat, tj. které disponovaly aspoň minimální gramotností. Z těchto dat je patrné, že zatímco v protestanských zemích bylo vzdělání na této úrovni téměř obecně platným principem, o zemích, kde převažovalo

---

¹¹ tj. svatořečení, kanonizace

katolické vyznání, se takové tvrzení zdaleka říct nedá (Becker, Woessmann, 2009, s. 542-544).¹²

V následujícím úseku poté autoři podrobně zkoumají možné problémy s domnělými endogenními příčinami, spojenými s historickým vznikem reformace. Jako vysvětlující proměnnou k této analýze užívají vzdálenost k Wittenbergu¹³, která bývá nazírána jako exogenní faktor vzniku reformace. Z historických pramenů je totiž patrné, že se reformace rozšířila všemi směry za hranice města, po určité vzdálenosti však narazila na své limity. Od vzdálenosti od centra německé reformace se s ohledem na druh vyznání znatelně lišila i úroveň vzdělání v jednotlivých hrabstvích – např. rozdíl mezi zcela protestanským a zcela katolickým hrabstvím se lišil o 18,9 procentuálních bodů ve prospěch protestantů (Becker, Woessmann, 2009, s. 555-58).

Mezi další závislé proměnné se potom řadí poměr zastoupení městského obyvatelstva jako ukazatel preindustriálního ekonomického blahobytu, rozvrstvení stávajících a vznik nových univerzit nebo rozmístění (množství) klášterů a nejstarších škol v německy mluvících oblastech. Platnost těchto „důkazů“ je opět posuzována skrze srovnání jejich stavu před rokem 1517 a s obdobím následujícím, tj. do roku 1900. Propojením množství statistických dat bylo prokázáno, že město Wittenberg skutečně až do počátku 16. století nehrálo v těchto oblastech žádnou roli. Zároveň byly nalezeny významné pozitivní korelace mezi všemi těmito hodnocenými znaky a Lutherovým vlivem, plynoucím z centra německé reformace (Becker, Woessmann, 2009).

V této části studie zatím vše nasvědčuje tomu, že protestantismus vedl ke kvalitnějšímu vzdělání. V následujícím úseku je pak hodnocena role vzdělání u protestantů a katolíků v rámci ekonomického blahobytu. Jako ukazatel je zde použit příjem z daňového výnosu per capita odvozený ze statistických údajů o daňových příjmech z roku 1877. Z těch však není možné vyčíst zastoupení jednotlivých profesí, a proto jsou tyto údaje ještě doplněny o záznamy ročních platů učitelů základních škol (jediné dostupné měřítko příjmu, které je dnes v analyzované oblasti dostupné), které byly financovány z velké části z veřejných zdrojů, a tudíž vypovídají o výši ekonomických možnostech daného hrabství. Celkově pak výsledky výzkumu ukazují, že hrabství s širším protestanským zastoupením vykazují „pokročilý stupeň ekonomické progresivity“, a to „konzistentně, napříč různými měřítky“ (Becker, Woessmann, 2009, s. 569), (překlad vlastní).¹⁴ Ze získaných dat lze například vyčíst, že zcela protestanské hrabství má o 0,59 marky vyšší příjem z daní na

¹² Viz příloha č. 2

¹³ Středisko německé reformace

¹⁴ „...an advanced degree of economic progressiveness, consistently across the different measures.“

osobu než hrabství zcela katolické. Napříč německými hrabstvími se tedy průměrně jedná o téměř 27% rozdíl v příjmu z daní na osobu (Becker, Woessmann, 2009).

Max Weber se k otázce školství vyjadřuje hned na začátku svého pojednání. Z dobových záznamů týkajících se orientace studentů na dané oblasti studie, stejně jako jejich úrovně dosaženého vzdělání, se podle Webera dá usuzovat, že protestanské zázemí podněcovalo u mladých protestantů spíše příklon k technickým a výrobně-pracovním oborům studia, ze kterých se následně přesouvali do továren, v jejichž rámci častěji postupovali po kariérním žebříčku nahoru nebo se zde přebírali úřednické funkce. Oproti katolíkům, kteří naopak vyhledávali spíše humanistický typ vzdělání a častěji se ve výrobním koloběhu stávali řemeslnými mistry, než aby dosahovali vyšších funkcí, stávali tak ve větší míře součástí kapitalistického koloběhu, tím pádem se více podíleli na chodu produkce, a tudíž také více těžili z ekonomické prosperity (Weber, 2009, s. 234).

Becker s Woessmannem ve své studii potvrzují hypotézu o tom, že důraz, který Luther kladl na význam četby bible, a tím i na obecnou gramotnost, jež se pojila s rozšiřováním možností vzdělání, podpořil rozvoj vzdělanosti u protestantů, která se mimo jiné na poli ekonomiky ukázala být důležitým rysem přispívajícím k jejímu rozvoji. Jednotné východisko o platnosti Weberovy teze však autoři neposkytují. Na základě jejich poznatků lze však říci, že Weber se nemýlil ve svém tvrzení o vyšší ekonomické pokrokovosti protestanských oblastí. Zároveň však vyvrací názor o tom, že protestanství vedlo k vyšší ekonomické (pracovní) snaze a hospodárnosti – za cestu vedoucí k hospodářskému rozkvětu berou právě vyšší důraz na vzdělání.

Při posuzování vztahu náboženského vyznání a ekonomické prosperity zde však zůstává otázka etického uvažování, jehož posuzování je vždy – a v tomto kontextu navíc retrospektivně – velice náročné. Jistý vliv působení protestansky specifického etického smýšlení tudíž ani v tomto případě nelze zcela vyloučit. Teorii o vlivu lidského kapitálu lze naopak použít jako k tomuto postoji komplementární, avšak spojitost mezi kulturním vlivem a hospodářským rozvojem jde podle autorů „daleko za hranice Weberovy teze“ (Becker, Woessmann, 2009, s. 582), (překlad vlastní).¹⁵

---

¹⁵ „...far beyond the Weber thesis.“

5. Protestanská etika a rozvoj kapitalismu v Nizozemí

Rozkvět, který Spojené nizozemské provincie v 17. století na úkor jižního regionu zažily, byl výsledkem mnoha na sebe působících faktorů. Svou roli sehrála v první řadě jejich poloha při ústí velkých evropských řek, vytékajících dále do Atlantského oceánu. Obrovský vliv měla také nevídaně mocná urbanizace na tomto území, s níž souvisela koncentrace obchodníků do měst, kteří se zde usídlovali. Na to reagovali jednak finančníci zakládáním bank a jejich vlivu se neubráníl ani právní systém, v němž se etablovali jako svobodní občané. To vytvořilo významnou bázi pro další demokratický vývoj měst i obchodu. Svoboda, prosperita a otevřenost severního regionu zároveň přilákala i mnoho osobností, jež zde měly možnost se skutečně realizovat a kapitál, který do země přinesly, značně přispěl k dalšímu rozvoji oblasti.

Tím, že Nizozemsko tedy představovalo historicky na úrovni jazyka, obchodu, ale i politiky¹⁶ jakéhosi mediátora okolních států, došlo zároveň k rozvoji tradice spíše zdrženlivého postoje, nutné nezaujatosti. Tento postoj se sice může jevit jako výraz určité lhostejnosti, spíše však ale vede k otevřenosti na všech úrovních společnosti (Huizinga, 1968, s. 154). Nadstandardní míra tolerance se mimo jiné promítla především do oblasti náboženství – Republika vystupovala jako stát, kde měli vyznavači jednotlivých konfesí možnost žít pospolu relativně v klidu (Hammal, 2008, s. 17). To přispělo ke snazšímu přijetí kalvinismu, jehož nauka o predestinaci a s ní spojené nakládání s majetkem odpovídalo potřebám a představám již předtím podnikatelsky založených nizozemců.

Progres nizozemské ekonomiky spojuje s rozsáhlou imigrací (náboženských) uprchlíků i sám Weber, který uvádí, že „pouhý fakt změny vlasti patří v případě práce k jednomu z nejmocnějších prostředků její intenzifikace“. Zároveň se při porovnání ekonomických dat pocházejících z puritánské Nové Anglie oproti například katolickému Marylandu ukazuje, že náboženská specifika působí zřejmě navíc jako „*samostatný* faktor“ (Weber, 2009, s. 191).

Studie Milana Zafirovského se zabývá působením kalvinistické nauky (konkrétně učením o predestinaci) na rozvoj takové pracovní morálky, a v kontextu učení o predestinaci, které podpořilo úspěch moderního západního kapitalismu. Autor dochází během svého zkoumání k závěru, že toto učení nebylo v ničem inovativní a jeho hlavní myšlenky nalézáme již v religiózní filozofii předchozích myslitelů. Bylo by proto zvláštní

¹⁶ Na území státu docházelo od 17. století k mnohým politickým vyjednáváním. Mír, stejně jako určitá prosperita státu, byly tedy nutnou podmínkou poklidného vyjednávání (Huizinga, 1968).

zde nahlížet situaci Holandska skrze tuto studii. Nicméně je důležité poznamenat, že reformace přispěla k enormnímu rozšíření tohoto životního přístupu, který sice v minulosti již existoval, ovšem zdaleka ne v takovém rozsahu. To platí zejména právě v Nizozemí, kde v 17. století představoval podíl obyvatelstva ortodoxního kalvinistického vyznání až 70 % z celkového počtu populace Spojených provincií (Hyma, 1938, s. 343). Již z toho důvodu je nutné se vlivem učení Jana Kalvína o predestinaci v kontextu této oblasti zabývat. Hyma dokonce uvádí, že Republika byla prvním státem, kde se moderní kapitalismus rozvinul v tak širokém rozsahu.

Weber (2009) hovoří o vlivu představy o predestinaci na formaci svědomí v rámci probíhající obecné racionalizace společnosti. Predestinace je základní pilíř kalvinistické etiky a podle sira W. Pettyho sehrála právě morálně zakořeněná pracovitost kalvinistů na ekonomickém rozkvětu Holandska obrovskou roli, jelikož se v tomto pojetí jevila jako povinnost, kterou věřící měli vůči Bohu (in Fullerton, 1928).

Studie Beckera a Woessmanna naopak slouží jako komplementární k Weberově teorii. Martin Luther, jemuž autoři věnují pozornost, byl v určitém smyslu zakladatelem a hlavním představitelem reformace 16. století a z úspěchu jeho činnosti těžili i jeho následovníci Zwingli s Kalvínem. Ačkoliv Lutherova filozofie nehrála v prostředí severního nizozemského regionu příliš velkou roli, tak přesto tvořilo do jisté míry jakési východisko pro přístup ke vzdělání dalších protestanských konfesí. Z toho důvodu je nutné i zde zdůraznit Lutherovův důraz na šíření vzdělanosti, jež tvoří předpoklad pro vlastní četbu bible, jelikož gramotnost byla autory studie potvrzena jako jeden z předpokladů vyšší ekonomické prosperity. Podle nich mohlo tedy protestanské prostředí, výchova a vzdělání příznivě působit na ekonomickou aktivitu, a to i v holandské společnosti.

Domnívám se, že při ověřování platnosti Weberovy teze v národním kontextu, je důležité brát v potaz i obecný diskurz, který na toto téma převládá mezi samotnými Nizozemci. Jak jsem již popsala výše, kalvinismus našel mezi Nizozemci velmi rychle podporu zejména proto, že svými hodnotami odpovídal stávající atmosféře a potřebám společnosti. Vlastnosti jako pracovitost, disciplinovanost, racionalita, upřímnost, otevřenost, skromnost a další, jež byly vyzdvihovány kalvinistickou doktrínou, postupovaly národem již v předešlé době, ale až kalvinismus je artikuloval, povýšil na morální úroveň a tím pravděpodobně i přispěl k takovému ekonomickému rozkvětu, jaký oblast v období jeho největšího rozkvětu zažila (Nwanazia, 2018).

Tyto hodnoty a povahové rysy jsou však opěrnými pilíři nizozemské mentality dodnes, tedy i v době, kdy počet zbožné části populace neustále klesá. V Holandsku se

téma protestanské etiky znovu otevřelo například v souvislosti s ekonomickou krizí, kdy zástupci protestantů tvořili pouze 19 % populace, oproti katolíkům s 28 a ateistům se 40 %. V té době představoval obnovený důraz na pracovitost, vytrvalost a šetřivost pro nizozemskou společnost jakousi záchrannou morální a snad i ekonomickou kotvu. V tomto období byl také vyvinut internetový test „C-factor“, který na základě odpovědí respondentů na otázky typu „dodržuji, co jsem slíbil“, hodnotil míru přítomnosti kalvinistických zásad. Z celkového počtu 70 tisíc dotazovaných by se podle měřítek testu dalo považovat 58 % z nich za kalvinisty (BBC News, 2009).

Je tedy patrné, že Nizozemci sami sebe i v dnešní době uvažují mimo jiné i v mezích kalvinismu, jenž bezesporu vnímají jako důležitou část své historie. U země, která bývá považována za oblast, kde došlo – a to v době největšího rozmachu tohoto protestanského směru – k prvnímu skutečnému rozkvětu moderního západního kapitalismu, je i tato skutečnost tudíž nanejvýš důležitá.

Přístup, který popisuje Dennise Forcese (1968), respektive zdůrazňovaná nutnost korektnosti interpretace Weberovy teorie, jako základní předpoklad správného výkladu, je i plně v souladu s konečným východiskem této práce. Ze všeho výše zmíněného je patrné, že okolnosti rozmachu moderního kapitalismu a celkové ekonomické prosperity, kterou Nizozemí v 17. století zažilo, byly provázány rozličnými, spolu souvisejícími a na sebe vzájemně působícími faktory. Vyjádřeno slovy Maxe Webera: v případě Nizozemí se jedná o „skutečně velice komplexní a zajímavý problém“ (Weber, 2002 in Bakker, 2003, s. 133). Jednalo se o výsledek dlouhého historického vývoje, sahajícího daleko za možnosti této práce.

Zdá se však, že protestanská životní etika, jež tou dobou nizozemskou společností prostoupila, nebyla čistě kauzální příčinou ducha kapitalismu, a tudíž ani jediným předpokladem jeho úspěchu. Je jistě nutné brát v potaz předcházející historický vývoj, dále také úlohu zámožského obchodu a s ním spojenou bankéřskou tradici, která byla v nizozemském regionu v 17. století na daleko vyšší úrovni než v jiných oblastech.

Nelze však zpochybnit fakt, že životní postoj, který Max Weber shrnul pod pojem „duch kapitalismu“, se v tomto období na území Holandska skutečně rozvinul a podílel se na hospodářském rozkvětu. Rozšíření kalvinistické konfese vyzdvihlo a podpořilo rozvoj těch životních hodnot a vlastností, které se již v holandské osobnosti vyskytovaly, ovšem ne v takové míře. Pokud bychom však k tezi Maxe Webera o vlivu protestanské etiky na rozvoj moderního kapitalismu přistupovali skrze paradigma popsání Dennise Forcese,

podle níž vztah mezi protestantismem a kapitalismem nebyl Weberem zamýšlen jako kauzální, tak by se v oblasti severního nizozemského regionu dala vyhodnotit jako platná.

Závěr

V úvodní části práce jsem nastínila nejdříve z ekonomicko-sociologického a poté z náboženského hlediska historický vývoj západní Evropy se zaměřením na Holandsko až do začátku druhé poloviny druhého tisíciletí po našem letopočtu. V dalším úseku jsem se věnovala konceptům, myšlenkám a tvrzením Maxe Webera, které společně tvoří opěrné body teorie o vlivu protestantské etiky na vývoj a úspěch moderního kapitalismu, jež je pro tuto práci zásadní. Zároveň jsem v této podkapitole pospala Weberovu vlastní zkušenost a zároveň poznatky zde získané, které vedly k částečnému přepracování jeho díla. Tato kapitola tvoří, spolu s tou následující, v níž jsou rozebírány dvě analytické studie věnující se Weberově tezi, teoretický rámec pro závěrečnou část, v níž se zabývám její platností v oblasti Nizozemí.

Úvodní sumarizace historického vývoje, jejíž součástí je i popis pozitivní ekonomické situace nizozemského regionu by měla být dostatečně pádným argumentem pro zohlednění teorie v případě Nizozemí. Zároveň však byly v této kapitole popsány i další faktory, které vytvořily příznivé prostředí pro liberálnější trh i otevřenou společnost, stejně jako reformátorské myšlení, tedy jevy, které k rozkvětu kapitalismu také do značné míry přispěly.

Případ Nizozemí je v kontextu ústřední teorie skutečně nanejvýš pozoruhodný. V souvislosti s Weberou teorií je nutné v kontextu nizozemského regionu brát v potaz mnohé významné doprovodné jevy, jakými bylo emancipační úsilí a následně národovorné procesy, které zároveň úzce souvisely s náboženskou otázkou a posunem v konfesi, mocná urbanizace a s ní spojená industrializace. Netroufám si historii státu označit za složitou, jelikož se po hlubším zkoumání minulosti jakéhokoli státu, nebo pouze konkrétního území, se nakonec vždy jeho historie jeví jako komplikovaná. Výše zmíněné jevy však v Nizozemí probíhaly velice rychle a mnohdy v nevídané intenzitě, a rozpoznat a zhodnotit působení protestantské etiky v oblasti ekonomiky je v jejich důsledku o něco složitější. Jak je však uvedeno a obšírněji popsáno výše, tak vzhledem k tomu, že v této práci nenahlížím Weberův argument o protestantské etice jako čistě kauzální faktor dobového ekonomického rozkvětu, a to ani v případě severní části nizozemského regionu, lze v této oblasti dozajista uvažovat na vlivem tohoto fenoménu, jelikož protestanství zde v daném období sehrálo obrovskou roli, a nesporně se i zde setkáváme s mnoha jeho projevy.

Zároveň až poté, co jsem se ponořila do psaní práce, jsem si uvědomila ono obrovské spektrum oblastí lidského života, jež Weberova teorie zasahuje a jejichž správnou znalost a velice rozsáhlý, ale současně detailní záběr, je pro výzkum její platnosti potřebný. Zdá se až, že tato práce je i přes mnoho událostí, procesů a jevů, jež zachycuje spíše takovým úvodem do dané problematiky a může po hlubším zkoumání posloužit čtenáři v zorientování se v základech a komplexnosti Weberovy teorie, možnostech jednotlivých oblastí zkoumání.

Teorie protestanské etiky v sobě skýtá téměř nevyčerpatelné množství přístupů. Rozhodně stojí za to ji hlouběji analyzovat skrze konkrétní historické záznamy a data, dále se zabývat jejími konkrétními projevy na daném území, jakými byly třeba výrazy predestinačního učení či světské askeze, přístup k akumulaci kapitálu a další jevy, jejichž prostřednictvím Max Weber ducha kapitalismu vymezuje.

Nanejvýš zajímavé je například také sledovat, jakým způsobem se přístup badatelů k Weberovu argumentu proměňuje v kontextu doby. Teorie se zdá být mezi zejména západními historiky i sociology stále přitažlivá a od svého sepsání se těší značné pozornosti. Zažívá opětovné vlny rozličného zájmu, a to ať už se jedná o období jejího zveřejnění, druhou polovinu 20. století, tedy období obecného rozkvětu společenských věd, nebo století současné, na jehož počátku proběhlo stoleté výročí publikace *Protestanské etiky a ducha kapitalismu*. Téma tedy dozajista ani dnes není vyčerpané a i nadále si zaslouží širokou pozornost.

Bibliografie

BAKKER, Johannes I. H. THE WEBER-RACHFAHL DEBATE: CALVINISM AND CAPITALISM IN HOLLAND? (Part One). *Michigan Sociological Review*. [online]. 2003. 17, s. 119-148 [cit. 2019-12-21]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/40969089.

BECKER, Sascha O. a Ludger WOESSMANN. Was Weber Wrong? A Human Capital Theory of Protestant Economic History. *The Quarterly Journal of Economics* [online]. 2009, 124(2), 531-596 s. [cit. 2019-11-26]. ISSN 00335533. Dostupné z: www.jstor.org/stable/40506238.

BESAMUSCA, Emmeline a Jaap VERHEUL. *Discovering the Dutch : On Culture and Society of the Netherlands*. [online]. Amsterdam: Amsterdam University Press; 2010 [cit. 2019-10-6]. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/reader.action?docID=649963>.

FORCESE, Dennis. Calvinism, Capitalism and Confusion: The Weberian Thesis Revisited. *Sociological Analysis* [online]. 1968, 29(4), s. 193-201 [cit. 2019-12-20]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/3710048.

FULLERTON, Kemper. Calvinism and Capitalism. *The Harvard Theological Review* [online]. 1928, 21(3), s. 163-195 [cit. 2019-12-20]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/1507668.

DÜLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století)*. Přeložil Pavel HIML. Praha: Argo, 2006. Každodenní život, 339 s. ISBN 80-7203-813-3.

GHOSH, Peter. Max Weber in The Netherlands 1903-1907. A neglected episode in the early history of 'The Protestant Ethic'. *BMGN - Low Countries Historical Review* [online]. 2004, 119(3), s. 358-377 [cit. 2019-10-22]. Dostupné z: <http://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.6084>.

HAMMAL, Rowena. Dutch Tiger: The Booming Economy of the Dutch Republic (1579-1650). *History Review* [online]. 2008, no. 62, s. 16-21 [cit. 2019-10-3]. ISSN 0962-9610. Dostupné z: <https://search-ebsohost-com.ezproxy.nkp.cz/login.aspx?direct=true&db=asn&AN=36236748&lang=cs&site=ehost-live>.

HARRINGTON, Austin. *Moderní sociální teorie: základní témata a myšlenkové proudy*. Praha: Portál, 2006, 496 s. ISBN 80-7367-093-3.

HIRSCHMAN, Albert O. *Lidské vášně a osobní zájmy: politická obhajoba kapitalismu v čase před jeho triumfem*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. Politologická řada, 142 s. ISBN 80-85959-63-1.

HORST, Han van der. *Dějiny Nizozemska*. Vydání první. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005. Dějiny států. ISBN 80-7106-487-4.

HUIZINGA, Johan H. *Dutch Civilisation in the 17th Century and other essays*. London: The Fontana Library, 1968. 288 s.

HYMA, Albert. Calvinism and Capitalism in the Netherlands, 1555-1700. *The Journal of Modern History* [online]. 1938, 10(3). s. 321-343 [cit. 2019-12-10]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/1899418.

KALVÍN, Jan. *Institute. Učení křesťanského náboženství*. [online]. Přeložil DOBIÁŠ, F. M. Praha: Komenského evangelická fakulta, 1951 [cit. 2019-11-21]. Dostupné z: <file:///Users/liesbethbronsema/Downloads/Institute%20-%20Jan%20Kalv%C3%ADn.pdf>

KUČERA, David. WEBEROVA TEZE „DUCHA KAPITALISMU“ JAKO PODNĚT PRO HLEDÁNÍ SPIRITUÁLNÍCH POTENCIÁLŮ V PODNIKATELSKÉM A MANAŽERSKÉM PROSTŘEDÍ. *Acta Oeconomica Pragensia* [online]. 2015, 23(5), 24-44 [cit. 2019-10-29]. Dostupné z: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&AuthType=ip,shib&db=edb&AN=112228465&lang=cs&site=eds-live&scope=site>.

LEHMANN, Hartmut. Ascetic Protestantism and Economic Rationalism: Max Weber Revisited after Two Generations. *The Harvard Theological Review* [online]. 1987, vol. 80(3), s. 307-320 [cit. 2019-11-23]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/1509575.

LOUŽEK, Marek. *Max Weber*. Praha: Karolinum, 2005, 754 s. ISBN 80-246-0812-X.

LUŽNÝ, Dušan. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*. Brno: Masarykova univerzita, 1999, 183 s. Religionistika. ISBN 80-210-2224-8.

LUNGESCU, Oana. *Economic crisis boosts Dutch Calvinism*. In: *News.bbc.co.uk*. [online]. 2009 [cit. 2019-30-12]. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8140821.stm>.

MACKENNEY, Richard. *Evropa šestnáctého století*. Praha: Vyšehrad, 2001. Dějiny Evropy (Vyšehrad), 400 s. ISBN 80-7021-469-4.

MACKINNON, Malcom. Part I: Calvinism and the Infallible Assurance of Grace: The Weber Thesis Reconsidered. *The British Journal of Sociology* [online]. 1988, vol. 39(2), s. 143-177 [cit. 2019-11-23]. Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/pdf/590779.pdf?ab_segments=0%252Fbasic_expensive%252Fcontrol&refreqid=excelsior%3Af4b8a722687dba3c2c6d3b9b0d28cca8

MENDL, Bedřich. *Hospodářský vývoj Evropy*. 2. vyd. Praha: Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce, 1949, 113 s.

NEŠPOR, Zdeněk R. a Dušan LUŽNÝ. *Sociologie náboženství*. Praha: Portál, 2007, 236 s. ISBN 978-80-7367-251-5.

NWANAZIA, Chuka. *Calvinism in the Netherlands: Why are the Dutch so Calvinist in nature?* In: *Dutchreview.com* [online]. 2018 [cit. 2019-30-12]. Dostupné z: <https://dutchreview.com/culture/society/calvinism-netherlands-dutch-calvinist-nature/>.

PASCAL, Blaise. Spisy o milosti. In: HORÁK, Petr. *Svět Blaise Pascala*. Praha: Vyšehrad, 1985, s. 265-291.

PIRENNE, Henri. *Středověká města: studie z dějin hospodářských a sociálních*. Přeložil Bedřich MENDEL. V Praze: Historický klub, 1928, 211 s. Sbíрка překladů vybraných prací historických.

PIRENNE, Henri. The Place of the Netherlands in the Economic History of Mediaeval Europe. *The Economic History Review* [online]. 1929, 2(1). s. 20-40 [cit. 2019-12-17]. Dostupné z: <https://eds.a.ebscohost.com/eds/detail/detail?vid=0&sid=a77115c4-ae36-49b9-a3c1-0d8a5b9f576d%40sessionmgr4008&bdata=Jmxhbm9Y3M%3d#AN=edsjsr.10.2307.2589871&db=edsjsr>.

ŘÍČAN, Rudolf. *Od úsvitu reformace k dnešku*. Praha: Vydavatelské oddělení YMCA, 1948. Kapitoly z církevních dějin, řada druhá. 408 s.

SEDLÁČEK, Jan. Max Weber — klasik buržoazní sociologie (K vydání slovenského překladu výboru z Weberova díla). *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review* [online]. 1986, 22(3), s. 220-239. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/41130137>.

SEIBT, Ferdinand. *Lesk a bída středověku*. Praha: Mladá fronta, 2000, 424 s. ISBN 80-204-0783-9.

ŠTĚPÁNEK, Kamil. *Obecné dějiny novověku I. (16. století)*. 3. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2018. Obecné dějiny novověku, 68 s. ISBN 978-80-210-9067-5.

TOMKINS, Stephen. *Stručné dějiny křesťanství*. Vydání první. Praha: Volvox Globator, 2009. Diagramma, 365 s. ISBN 978-80-7207-703-8.

TROELTSCH, Ernst. *Z dějin evropského ducha*. Praha: Historický klub, 1934. 255 s. Sbíрка překladů vybraných prací historických.

TROJAN, Jakub S., LOUŽEK, Marek, ed. *Jan Kalvín: pět set let od narození: sborník textů*. Vydání první. Praha: CEP - Centrum pro ekonomiku a politiku, 2009. Ekonomika, právo, politika. ISBN 978-80-86547-82-4.

VOBOŘILOVÁ, Michaela. *K otázce formování ekonomické kultury kapitalismu: Od Maxe Webera k Peterovi L. Bergerovi*. Praha, 2010. Bakalářská práce [online]. Univerzita Karlova - Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří Šubrt. Dostupné z: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/30992/BPTX_2009_2_11310_0_199853_0_95735.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

VRIES, Jan de. Dutch Economic Growth in Comparative-Historical Perspective, 1500-2000. *De Economist* [online]. 2000, 148(4), s. 443-467 [cit. 2019-10-3]. ISSN 0013-063X. DOI 10.1023/A:1004125931291. Dostupné z: <https://eds.a.ebscohost.com/eds/detail/detail?vid=0&sid=52492bb3-c747-4a8c-86b0-00c2d809dc01%40sdc-v-sessmgr02&bdata=Jmxhbm9Y3M%3d#AN=3797364&db=bsu>.

WEBER, Max, HAVELKA, Miloš, ed. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH, 2009. Knižovna novověké tradice a současnosti, 351 s. ISBN 978-80-7298-389-6.

WEBER, Max. *Sociologie náboženství*. Vydání první. Praha: Vyšehrad, 1998. ISBN 80-7021-240-3.

ZAFIROVSKI, Milan. Calvinist Predestination and the Spirit of Capitalism: The Religious Argument of the Weber Thesis Reexamined. *Human Studies* [online]. A Journal for Philosophy and the Social Sciences. 2018, 41(4), s. 565-602 [cit. 2019-11-15]. Dostupné z: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10746-018-9481-9>

Přílohy

Příloha č. 1: **Tabulka srovnání základních znaků predestinačního učení** (Zafirovski, 2018, s. 583)

Core Elements	Augustine	Aquinas	Calvin
Divine predestination in general	Yes	Yes	Yes
Election/salvation	Yes	Yes	Yes
Reprobation/damnation	Yes	Yes	Yes
Scope of election/salvation	Non-universal	Pseudo-universal	Non-universal
Christ died only for the “elect”	Yes	Yes	Yes
Human merits as cause/means of salvation	No	No	No
Good works as proof/sign of election	Yes	Yes	Yes

Příloha č. 2 – Poměr mezi protestanství a gramotností napříč národy v roce 1900
(Becker, Woessmann, 2009, s. 543)

